

SIMOR ANDRÁS

Irodalmi töprengéseim

MINIESSZÉK

BUDAPEST

Z-füzetek/76

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

© Simor András

Számomra Radnóti Miklós utolsó verse optimista költemény. Az olvasó talán furcsálja ezt a megállapítást, hiszen miért volna optimista az a vers, amelynek kulcssorában a türelem halált virágoztat. Sajnos kevesen értik azt, hogy a költészetben az optimizmus nem feltétlenül a jövőben való hit, bizonyosság szavakban való deklarálása. Radnóti verse egy rímtől optimista. „Sárral kevert vér száradt fülemben” – írja a költő verse utolsó sorában. Ettől a bravúros háromszótagos rímtől, amelyben a / hang szavakon belüli helyzetének játéka is nyelvet ölt a halálra, optimista ez a vers.

Simor András

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#) [\[EPUB formátumban \]](#)

PESSZIMIZMUS. Vajon mit mondott az első olvasó, kávéházi asztaltárs például Vajda Jánosnak, amikor legkeserűbb verseit olvasta? Félek, hogy megkérdezte tőle, mi baja, netán még az egészsége iránt is érdeklődött.

Mintha csak az utókor volna hajlandó arra, hogy elismerje a költő jogát a kétségbeeséshez, mi több, honorálja is, amennyiben a korszak, amelyben élt, valóban kétségbeesés volt. A jelen embere, még ha érti is az okokat, vagy mi több, még ha netán lényegileg ugyanazt gondolja is, amit a költő, nem szívesen szembesül saját kora negatívumaival. Eszembe jut a híres anekdota, amikor egy szocialista vezető a két világháború közt leült Nagy Lajos mellé a kávéházban, és azt mondta neki: „Olyan rendes ember vagy te, Lajos, csak az a kár, hogy sohasem írsz kedves dolgokat”, majd az író zord kérdésére a „kedves dolgokat” illetően, azokat a Gyurkovics fiúkban konkretizálta. (Ki tudja, talán szerencse, hogy a mai politikusok már egyáltalán nem ülnek le az írók mellé.)

A felszabadulás után hosszú ideig – korántsem csak az ötvenes években – szinte esztétikai követelmény lett a remény kötelező felcsillantása. Engem nem is annyira az optimizmust elváró kritikák emléke nyugtalanít, hiszen némelyik mai történelmi távlatból egyértelműen álszent is. A hatvanas években például, amikor hamar kiderült, hogy az Aczél-féle kulturális politika legkevésbé a baloldaliakat védi, sajátos játék kezdődött, a baloldali műveket a baloldalisággal igazán nem vádolható kritikusok igen „rendszerhűen” azzal utasították el, hogy ezek a művek „nem eléggé optimisták”, „nem hisznek a szocializmust építő erők jelenlétében”. Ismétlem, nem az egykori kritikák emléke nyugtalanít. Azt fájlalom, hogy ez a beidegződés tovább él az olvasókban, és attól tartok, hogy a baloldali érzelmű olvasókban is. Persze, joggal lehet elvárni a költőtől, hogy ne feledkezzen meg a történelmi hitelű reményről, bizzon abban, hogy a legsötétebb és leghosszabb alagút végén is egyszer csillámlani fog a fény. Ám amikor „nagyon fáj” neki a jelen, amikor szíve „a semmi ágán ül”, engedtesse meg neki az is, hogy a semmit, a pusztulást maradéktalan megrendültséggel fejezze ki. Csakis így talál majd el a valódi reményhez, ami nem biggyeszthető a vershez „vörös farok”-ként, nem hitelesíthető az utolsó szakaszban szimbolikus jelzésekkel. Móricz Zsigmond, akit lassan-lassan már alig emlegetnek „jobb” irodalmi körökben, azt mondta egyszer, hogy ő, amikor verset olvas, csak egyvalamire kíváncsi: vérzett-e a költő a verséért? Engedtesse meg azoknak, akik véreznek versükért, hogy előbb a megrendültség

szavait írják le, és csak utóbb a remény jelzéseit.

DÉJÀ VU. Cipelem a Z-füzeteket a nyomdából az Ezredvég szerkesztőségébe, a pesti könyvesboltokba. A Magdolna utcában már halottak könyvei is várnak, Rónai Mihály András Madách-tanulmánya, Thiery Árpád regénye, Bay Gyula színdarabjai, Labancz Gyula verseskönyvei. A kis példányszámú könyvkiadással megmentettük a kéziratokat a dosszié-sírtól, a pusztulástól.

Eközben úgy érzem, hogy mindezt már átéltem egyszer. Azt ugyanis, hogy ezekről a könyvekről kevesen tudnak. Nem is idehaza éltem át, hanem Caracasban, 1985-ben. Csak a véletlennek köszönhetem, hogy megismertem Victor Valera Móra verseit. Pedig nála szenvedélyesebben kevés latin-amerikai költő fejezte ki a földrész tragikus magányát. Az ő kétségbeesésében benne élt minden opportunizmus bírálata. Szembefordult a Szovjetunió XX. és XXII. kongresszusán megfogalmazott stratégiával, amelynek hatására az úgynevezett „szocialista tábor”-ban is a „kalandor”, néha a „háborús gyűjtogató” címkét ragasztották azokra, például Che Guevarára is, akik az imperialista erőszakra a forradalmi erőszak igazának hirdetésével és vállalásával feleltek. Mindezt nem politikai sémák megverselésével fejezte ki, hanem legbelsőbb világának, költői Énjének hiteles megszólaltatásával. Egész megrendítő költészete arról szól, hogy a remélt jövőndő pusztán lehetőség. Beleszerettem verseibe, de 1989 előtt ezeket a verseket nem lehetett nálunk publikálni. Imre Katalinnak fordítottam előszóban, akit elbűvöltek az ilyen szakaszok:

*Mi tagadás ezeket a kommunistákat
a revizionizmus alaposan elcsúfította
Milyen szép volt például Gustavo
és most szinte reá sem lehet nézni*

Az amerikai-szovjet kapcsolatokat egy olyan latin-amerikai költő nézőpontjából helyezte költészetének kíméletlen mikroszkópja alá, aki az egész emberiség számára tartotta tragikusnak azt, hogy nem használták ki kellőképpen a hatvanas évek forradalmi lehetőségét. A latin-amerikai avantgarde utolsó nagy alakja volt ez a venezuelai költő, akinél izzóbb haraggal nem sokan élték át azt, hogy a forradalom hajnala helyett az ellenforradalom éje jött el nem egy latin-amerikai ország számára. Szívinfarktust is kapott, meghalt negyvenkilenc évesen.

Egy évvel halála után könyveihez alig lehetett Caracasban hozzájutni, csak xerox-másolatban tudtam azokat beszerezni. Most pedig megérkezett a caracasi barátaim küldte kötet, 1994-ben jelentek meg Víctor Valera Móra összes művei. A fülszövegben olvasom, hogy már 1989-ben kiadtak tőle egy válogatást, amelynek akkora sikere volt, hogy rövid időn belül két kiadást is megért. Emlékszem, hogy 1985-ben caracasi barátaim is alig értették, miért lelkesedem annyira ezért a venezuelai költőért, aki köztük élt és halt meg negyvenkilenc évesen, szerették, de nem nagyon figyeltek rá, akkoriban talán még a venezuelai baloldal sem tudta igazán, ki volt ő. Ám eltelt tíz év, és művei, az egykor szinte hozzáférhetetlen, kis példányszámban kiadott verses füzetek nagy példányszámú, szép kiállítású könyvekké alakultak át. Van hát remény, Caracasban létezik értő utókor.

KÖLTÖK ÉS SZOBRAIK. Meglepő módon tárgyalja egyik középiskolai

irodalomtankönyvünk Balassi Júlia verseit, a költő szerelmét már-már plátóinak aposztrofálva. Balassi szerelmi ügyeivel kapcsolatban amúgy is különös ez a jelző, és még inkább az, ha figyelembe vesszük, hogy Losonczy Anna, mielőtt a versekben Júliává változott volna, Annaként egyszer már hús-vér szeretője volt Balassinak, sőt, ha a költő szép magyar comoediájának idevonatkozó sorait elhiszük – és miért ne hinnénk el! – már gyerekszerelem is létezett köztük.

Furcsa tanárszokás az, amely költőinkből szobrokat készít. Ady szifilisz nehezen hallgatható el, ám jóval kevésbé közismert például szegény Vörösmarty vérbaja. Arról sem esik sokszor szó – példáinkat ne pusztán a nemi életből vegyük hogy Berzsenyi birtokgyarapítási célból vette feleségül Dukai Takács Zsuzsannát, egy életen át nem tanította meg írni-olvasni, aztán bosszankodhatott is amiatt, hogy költészetéből az asszony csak annyit ért meg, hogy az ura oktanul pazallja a gyertyát. Ám Berzsenyi felemás lelkében együtt él a zseniális költő és a niklai Dani uraság.

Olyan költőnk is akadt, aki maga igyekezett még életében szobrot vésni magának. Illyés Gyula valóságos hadjáratot indított monográfiája, Fodor Ilona ellen, nehogy olyan tények is szerepeljenek életrajzában, amelyek nem illenek az általa és Flóra asszony által vésett nép-nemzeti költőszoborhoz. (Örömmel tettem közzé Fodor Ilona *Illyés monográfiám kanosszája* című írását az *Ezredvégben*.)

Ne feledjük hát, hogy költőink emberek voltak, nem szobrok. Szobrokat csak a tudatlan vagy hajbókoló utókor gyárt belőlük.

A SZABÁLYTALANSÁG DICSÉRETE. Modern verstanok is elfogadják Horváth János megállapításait, miszerint Zrínyi Miklós verselése „hevenyészett”, és nem veszik figyelembe sem Gábor Ignác, sem Képes Géza e témában végzett kutatásait. Pedig Zrínyi n vagy 13 szótagos sorainak verselése valóban ősi benyomást kelt Gyöngyösi István simulékony verselésénél.

A spanyol Cid ének hasonlóképpen szabálytalan sorokból áll, látszólag hevenyészett metszetekkel, ellentétben a később kialakuló románcokkal, amelyek már szigorúan 8-8-as, illetve 8-7-es metszet alapján bomlottak sorokra.

Fölösleges arról vitázni, milyen lehetett az elveszett magyar ősköltészet, ezt a vitát eldönteni úgysem lehet, legföljebb a bölcsészdoktorok számát gyarapítanánk vele. Az viszont nyilvánvaló, hogy Vörösmarty *Zalán futása* és Arany *Csabája* nem ősi költészet, és az is egyértelműnek látszik, hogy sem a hexameter, sem a trocheikus lejtésű Toldi-vers szabályosságának nincs „ősi” hangulata. Vörösmarty és Arany kísérlete ősi költészetünk hiányának pótlására – különös dolog ez a magyar vers két ekkora tudós költőjének esetében – verstanilag is halálra ítélt vállalkozás volt. Az ősi költészet ugyanis többnyire szabálytalan volt, dallamra vagy kifejezetten dalra épülő. Ilyen a sumér költészet is, amely igazán Komoróczy Géza és nem Rákos Sándor fordításában hiteles, és ilyen a töredékesen fennmaradt navatl ősköltészet is, amelyet Garibay Kintana verstani elemzései alapján próbáltam magyar versben megszólaltatni.

Számomra Zrínyi remekműve, amely verselési módjában is remekmű, idézi költészetünk elveszett, ősi formáját. Kár, hogy verstanászaink, akik kiválóan elemzik a kialakult formákat és az azoktól való tudatos eltéréseket, kevésbé gondolkodnak azon, hogy a formák kialakulása is folyamat volt, és hogy az eltérés nem pusztán verselési fogyatékoság. Kár elhinni Zrínyinek, hogy verselése „fogyatékos”, és kár igazat adni Aranyknak, aki ez esetben legalább akkorát tévedett, mint amikor Madách Kantot idéző verssoraiból kiirtotta Kantot.

IRONIKUS EPIGRAMMÁK. Az epigramma a klasszikusoknál megrendítő lírai összegzés volt. Közismert a thermopülai emlékműfelirat, amelyet Szimonidésznek tulajdonítanak:

*Ó, idegen, menj, add tudtára a spártai népnek:
Itt fekszünk, eleget téve parancsainak.*

A hetvenes évek elején diáklapot szerkesztettem. Az egyik diákköltő így írta tovább ezt az epigrammát, alapul egy másik fordítás pentameterét véve:

*Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.
És most itt fekszünk!
És most itt fekszünk!
És most itt fekszünk!*

A diákos játék korhű hitellel formálta gunyorossá a megrendítőt, ez a hang inkább illett a hetvenes évekhez. Magam is szívesen írtam akkoriban ironikus epigrammákat. Például ilyeneket:

*Mikor a ház alapja megreped,
újjáfestetik a mennyezetet.
Hallom: mozdul a föld a ház alatt.
Állok a létrán: festem a falat.*

A thermopülai emlékműfelirat utórezgésével Ernesto Cardenal egyik epigrammájában találkoztam:

*Azt mondták nekem, hogy le szerelmes másba vagy már,
szobámba jöttem akkor
s a Kormányról egy cikkben jól kipakoltam mindent,
azóta ülök itt bent.*

Az utolsó sor lakonikus fogalmazásában él tovább a klasszikus epigramma: a vers főhőse – igaz, ezúttal szerelmi bánat miatt is – eleget tett a belső parancsnak, s ezért került börtönbe. Az egykori hősök azért fekszenek a földben, mert a spártai nép parancsainak tettek eleget. Az „azóta ülök itt bent” fintora a hozzá kapcsolódó rímmel idézőjelbe teszi az utalást, a gúnyos kedvű diák verséhez hasonló módon. Ettől a fintortól a vers modernebb is lesz, olyan hősről szól, aki saját magán ironizál, a tettét grimasszal vállaló emberről.

ÁTÉLTSEÉG. A költészet személyes, egyszeri hitelét semmi sem pótolja. Régi spanyol románcok fordítása közben gondolkodom erre, annál a részletnél, amikor a féltékeny király mérgezett dárdája úgy szegzi földhöz a szerelme, hogy mellébe állva „vége kint hintázik”. Nem Vörösmarty csatajelenetei jutnak eszembe, és nem is Arany Toldija. Egyikük sem volt kardforgató, harci jeleneteikből éppen az imént emlegetett személyes, egyszeri hitel hiányzik. A *Szigeti veszedelem* verssorai rémlenek fel. Zrínyi – mai szóval élve – groteszk realizmussal ábrázolta a halál pillanatait:

Az éles szablyával gégáját elcsapá,

Életét és szavát egyszersmind akasztá.

Vagy:

*Bément hasában is, nem tartó meg háta,
Mert kedves életét magával kirántá ...*

Tollius, holland utazó 1660-ban Csáktornyán járva festményeket látott, amelyekre emlékezve egy hasonló képet idéz: „Képeket is mutogattak, amelyeken a gróf hőstettei voltak lefestve; emlékszem egyre, amelyben visszafordulva vágja le egy török fejét, aki hátulról megfogta mentéjét és felemelt jobbával halállal fenyegette.” A mórokkal küzdő spanyolok ellenségképe is rokon Zrínyiével. A törökök vitézségét ő éppen úgy méltányolta, mint a spanyol románcok szerzői a mórok bátorságát. A halál pillanatában mindenki egyformán esendő, akár spanyol, akár mór, akár magyar, akár török. A legyőzöttek – legyen bár az a vadászat erdei kanja – a győztes a vitéz ellenfélnek kijáró tisztelettel adózik. A *Vitéz hadnagy* szerzője tudta ezt: „És miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, úgy a vitéz embernek is kell cselekedni; mikor annyiban jut állapotja, hogy nincs más mód becsületes megmaradásában, utolsó lélegzetig kell vitézséget mutatni.” S ebből az átéltségből olyan hiteles költői képek születnek, amelyekhez hasonlókat még egy Vörösmarty vagy Arany méretű költői zseni sem képes létrehozni, ha ő maga nem látta saját szemével azt, amiről ír, a csatamezőn meghaló embert.

AZ ÁTÍRÁS KÁRA. Kár átírni a költőket, mert az ilyen vállalkozásokból csak felemás dolgok születnek. Arany a *Szigeti veszedelem* első énekének 102 szakaszát és a második ének első 17 szakaszát írta át, aztán szerencsére abbahagyta, mert 119 szakaszon át nemcsak Zrínyi költői erejét, de sajátos versritmusát is tönkretette. A kiváló klasszika-filológus, Csenged János a *Lúdas Matyit* írta át magyaros formába, és Fazekas Mihály remekművét ezzel egyszerű ponyvatörténetté fokozta le. Illyés a *Bánk bánt* akarta eminens diákként „kijavítani”, ez is sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Mindez arról jut eszembe, hogy végre elolvastam hiteles szövegében a magyar szentimentalizmus egyik remekművét, Dayka Gábor *A rettenetes Éj-szaka* című versét. Ezt a verset Kazinczy Ferenc írta át, aki rajongott Daykáért, kora legnagyobbjának tartotta. Aztán ez az átírt változat jelent meg egészen 1993-ig, amikor végre Miskolcon kiadták Dayka verseinek eredeti szövegét. (Még Weöres Sándor is a Kazinczy-féle változatot szerepelteti a *Három veréb hat szemmelben*, ahol egyébként Daykát jogosan igen nagyra értékeli: „a magyar vers öelőtte így még sose dörgött” – írja *A rettenetes Éjszakáról*.)

Daykát szabadelvűséggel vádolták, egyik prédikációjában hatvan eretnek tételt mutattak ki, és amikor azok visszavonását követelték tőle, válaszként kilépett a papi rendből. A lelkében forradalmi indulatokat őrző Dayka a rettenetes éjben azt is látja, hogy „Felrémül ágyából a Babona / S szentelt világgal úzi a halált.” A kevésbé szabadelvű Kazinczy a *Babona* szót *jámbor hitre* „javítja” át. Dayka holdja kicsiny állatként búvik ki a homály alól, a Kazinczy-féle átíratban „előjön a homály megöl.” Végül az ugyancsak eminens lelkű, hajdani átíró a vers remekmű voltát megteremtő *mert* szót *ah*-ra változtatja. A halálvágyat iszonyatos éji látomássá alakító Dayka így fejezi be versét: „Az Ég derül; rémítő éjszaka / Mert holnap újra hajnalom hasad.” Kazinczy itt cseréli a *mert* szót *ah*-ra, és az *újra* helyett, ki tudja miért, *ismét*-et ír. Csakhogy a *mert* szó itt nemcsak azt fejezi ki, hogy a hajnal véget vet az éjszakának, ennek kifejezésére elegendő lett volna az *ah* szó. Dayka egész fájdalmas élete,

halálvágya benne él a *mert* szó hangsúlyában. *Az új esztendőnek első napjára* című versében írja: „... a halálra / Már senkinek több jussa nincs.” A halált sóvárgó Daykának azért is rettenetes az éjszaka, mert utána hajnal jön, folytatódik az élet. Kazinczy ebből mit sem értve a *mert* szót érthetetlennek találta.

Ne nyúljunk hát mások írásaihoz. A remekművek nem mindig tárulkoznak fel azonnal, olykor furcsa titkokat rejtegetnek. Az viszont még furcsább, ami Dayka versével történt, hogy megjelenése után 180 évnek kellett eltelnie, amíg végre hiteles szövegét olvashatjuk.

AZ ÖREGSÉG OKA. Bessenyei György költői főművét, *A természet világa vagy a józan okosság* című 10412 soros filozófiai költeményt az eredeti kézirat és Bokor János 1898-ban megjelentetett kiadása alapján rendeztem sajtó alá. A sajtó alá rendezés természeténél fogva többször is végigolvastam ezt a hatalmas költői összegzést, amelyet a bihari remete a legzordabb magányban írt, 1797-től 1800-ig, és amelyet kortársai nem ismertek, első olvasója Madarassi Ferenc cenzor volt, aki a műre mindenestül nemet mondott. 1804. október 8-i keltezéssel a kancellária megtiltotta a mű kinyomtatását, és utasították az alispánt, hogy figyeltesse Bessenyeit.

Az elképesztően hosszú mű többszöri olvasása közben nemegyszer gondoltam arra, hogy milyen felfedezés számba menő verseskötetet lehetne ennek a hatalmas kompozíciónak a részleteiből összeállítani. A szemérmes Bessenyei ugyanis telis-tele írta filozófiai költeményét a legszemélyesebb vallomásokkal. Még verses lábjegyzetet is írt. *Az Ínség a magános életben* című vershez például a következő négy sort illesztette:

*Az író névtelen, de róla nem lehet.
Mindenfélét, tudod, az ember nem vehet.
Elégszer akarta, de soha el nem sült,
Most pedig már koros, és a vére meghűlt.*

Amikor ezeket a sorokat írja, ötvennégy éves, de magányában öregnek érzi magát, a halálra készül. Kevesen írtak olyan megrendítő realizmussal az öregségről, mint ő: „Mikor a köhögés megzúdul mellyében, / Kidagad homlokán vére az erében, / Elfúl lélegzete, hallgat, mint a halál, / S úgy tetszik, hogy többé már életre sem vál.” Majd néhány sorral később: „Ily formában készül az elmúlásához, / Élő halál húzván testét a sírjához.” Figyeljünk fel az utolsó sor modernségére. Vannak versrészletei, amelyek azt jelzik, hogy kivételes tehetségű lírikus volt ez a szerencsétlen, minden műfajban alkotni vágyó nagy magányos: „Most jött az életre: egyet-kettőt fordult, / Mint a kérészbogár, és reptiben elmúlt...” A *Mozgó halál, utolsó vénség* című versből valók ezek az idézetek. A verset olyan megoldással zárja, amely már-már a huszadik századi elidegenítést előlegzi. A realista életsiratás és a fájdalmas líraiság után váratlanul megszólalnak a szomszédok:

*Elmúlsz és szomszédid mondják, hogy né, megholt,
Meg biz a; pedig ládd, ő is világon volt!*

Milyenek lehettek Bessenyei szomszédai? Jobb ebbe nem belegondolni. Az ötvennégy éves költő végül is öközöttük érezte magát halni készülő vénségnek.

KÖLTŐK ÉS IRODALOMTÖRTÉNÉSZEK VITÁJA. Vita folyik a költők és az irodalomtörténészek között, lassan már két évszázad óta. Mintha leginkább a XVIII. és XIX. század hazai költészetének megítélésében volna köztük kibékíthetetlen ellentét. Ezúttal két költőre gondolok, Orczy Lőrinczre és Kerényi Frigyesre. Orczy Lőrincz verseinek legjava a Barcsay Ábrahámmal közösen kiadott *Két nagyságos elme költeményes szüleményei című kötetben jelent meg először* 1789-ben. Kazinczy nagyra értékelte verseit. (Igaz, ezeket az egymásnak felelő verses leveleket igazán megérteni a költőket meg nem különböztető első kiadás alapján alig lehetett, ezért is vállalkoztam a második kiadás elkészítésére, követve Arany János tanácsát, aki 1863-ban ismét felvetette azt, amit már Kazinczy is igényelt, hogy ugyanis az egymásnak válaszoló leveleket rendezve kellene kiadni.) Orczy Lőrinczet Arany „ötleteiben geniális” költőnek, „comico-satirikus költőink apjá”-nak nevezi. E században Weöres Sándor írta le róla, hogy „igen nagy költő”, Károlyi Amy pedig „ellentétektől szaggatott modern személyiség”-ként, „fájdalmak”-ként, „félkezű virtuóz”-ként jellemezte. Am a küllemének színe alapján „spenóténak becézett magyar irodalomtörténetben a „nemesi ellenállás konzervatív költője” című skatulyába került. Megnéztem, honnan ered ez a sommás értékelés, és megrökönyödésemmre Pintér Jenő irodalomtörténetében találtam rá az előzményre. Az 1945 utáni skatulya tehát a rosszlemkű Pintér Jenőből került elő, és ebbe a skatulyába nem fért bele Szerb Antal értékelése, aki szerint „a lovasgenerális férfias alakja mögött feltűnik Rousseau nagy árnyéka ...” Persze mindkét irodalomtörténetben szerepel alapirodalomként a teljesen figyelmen kívül hagyott Arany-tanulmány.

Kerényi Frigyes sem járt igazán jól azzal, hogy német nyelvű verseit sohasem közölte, és második anyanyelvén, a magyaron akart költő lenni. Igaz, az ő esetében is vitáznak a kritikusok és a költők. Petőfi szerette, megvédte, Radnóti pedig azt írta, hogy Kerényi azon ritka kivételek közé tartozik, akik tanult nyelvükön lettek igazi költők. Egyik verséből idézi a következő négy sort, és azt fűzi hozzá: „Ez a kép a legnagyobb költőkhöz méltó.”

*Átröppenő madár, tűnő vitorla
A kéj, mely engem olykor-olykor ér:
Fájdalmam le nem dönthető feszület;
Hajamba ragadt denevér!*

Az Új Magyar Irodalmi Lexikon viszont szinte szóról szóra megismétli az egykori Kerényi-ellenes kritikákat: „Stílusában érződik a nyelvváltás: bizonytalan szóhasználat, erőszakolt mondatszerkesztés gyengíti többnyire könyvélményekből származó költészetét.” A címszó természetesen megadja alapirodalomként a Radnóti-tanulmányt is.

Költőink kiváló gyűjteményekkel keltek az elfeledettek védelmére. Elegendő, ha Végh György, Csanádi Imre, Weöres Sándor, Tabák András nagy válogatásaira utalok. Talán mégsem kell a méltánytalanul skatulyába gyömöszölt költőket félteni, legjobb verseiket még akkor is olvasni fogják, amikor a skatulyakészítők nevét már csak az újabb skatulyakészítők tartják majd számon.

KORTÁRSI ÍTÉLETEK. A költők, írók egymásról szóló írásai érdekes adalékok az utókor számára, ám rettentő bajok okozói is lehetnek addig, amíg kortársakként szólalnak meg, gondoljunk például Berzsenyi tragikus elhallgatására. Még szerencse, hogy Kölcsey a *Csongor és Tündét* háromszor olvasta el egymás után, és hogy az első

olvasás után hallgatott. Ugyanis a harmadik olvasás győzte meg, ekkor írta Bártfay Lászlónak a saját korában – elég rémes ez is! – visszhangot alig kiváltó remekműről: „Hidd el nekem, édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint Csongor sok helyeiben.” A Kölcsey-kritikától halálosan megbántódott Berzsenyi is tudott bántani. A *Lúdas Matyit* például „hexameteres árnyékszék”-nek titulálta. Dayka remekéről, a Titkos bárói pedig azt írta, hogy a benne levő jajok „az egész dalt gyermek-nyeffegéssé alacsonyítják... Vannak persze ellenpéldák, legalább ennyi. Vegyük elő az „összeférhetetlen” Petőfi Aranyhoz, Kerényihez, Samarjaihoz írt leveleit. Vagy a huszadik századból Radnóti érzékeny, minden részlet-értékre figyelő kritikáit.

Az írói tévítéletek egyik oka az, hogy az írók hajlamosak arra, hogy mindenkit a saját írásmódjukhoz viszonyítsanak. József Attilának például az alapkérdésekben teljesen igaza volt hírhedt Babits-kritikájában, ám mégis sértővé vált, amikor átírta, voltaképpen józsefattilásította Babits versét. Igaza volt akkor is, amikor Kassák képalkotását bírálta, ám ijesztő hibát követnénk el, ha ennek a bírálatnak az alapján értékelnénk Kassákot. Mindez pedig – a leírtak újabb ellenpéldájaként – arról jut eszembe, hogy közel negyvenéves írói pályám során én egy olyan kritikának örültem legjobban, amelyet egy költőtársam írt. Igaz, ennek már a címe is azt jelezte, hogy elvi-emberi szövetségvállalás Íratja a szerzővel a kritikát. Baranyi Ferenc *Személyes megtámogatás* című írása volt ez, s válogatott kötetemről, a *Derűs századvégről* szólt.

VÖRÖSMARTY BÜNE. Arany Jánost könnyű volt megsebezni. Az első nagy sebet Vörösmartytól kapta, aki a Kisfaludy Társaság 1845-ös vígeposzpályázatára beküldött műveket így értékelte: „A beküldött comicai költeményekben több a satyra és a didaxis, mint a comicum, s a nyelv és a verselés ollynemű, mintha már irodalmunk vas korában élnék. Eszme bőven van, de részint csak rokonfajú, nem azonnemű a feladattal, részint igen hiányos alakban. Legköltőibb a négyes rímekben írt költemény (IV.), eszmékben gazdagabb s nem költőietlen a Rák Bende című (I.), melyet, mint többi közt legtűrhetőbbet, jutalomra ajánlok.”

A „többi közt legtűrhetőbb” kitétel Arany János pompás szatírájára, *Az elveszett alkotmányra* vonatkozik. Meg is sebezte Aranyt, aki műve első énekének első sorát („Víg eposzát Pesten soha meg nem *huszonötölték*”) a következő írói jegyzettel látta el: „Célzás a Kisfaludy-Társaság által kitűzött 25 arany jutalomra, amelyet 1846-ban jelen munka nyert, nem sok dicsőséggel. Innen a kétértelmű játék. A. J.”

Vörösmarty tévedett. A *Zalán futásának* szerzőjét nyilván *A helység kalapácsa* is felháborította, hiszen legbelül éreznie kellett, hogy ez a másféle hang el fogja söpörni az ő csatajeleneteinek ünnepélyes hexameterreit. (Jegyezzük meg zárójelben: bizonyára ő is észrevette azt, amire nemrégén Lukácsy Sándor figyelt fel, hogy *A helység kalapácsa* címszereplőjének, Fejenagynak a neve abból a reformkorban okkal szerencsétlennek tartott versorból való, amely őtőle származik: „Mindene nagy, vasa nagy, dárdája nagy, ő maga is nagy.”) Ám a nagyobb baj ezúttal az Arany Jánoson ejtett seb. Eljátszom a gondolattal, hogy milyen remekmű születethetett volna, ha Arany a kiegyezés korában egy második *Elveszett alkotmányt* ír. A magam részéről ezt szívesebben olvasnám ma, mint a buksi költeményt, amely szerzője szerint családot rontani jött. Ha Gyulai helyett Petőfi noszogathatta volna élete második felében Aranyt, talán meg is született volna ez a mű.

„NEHÉZ FELTÁMADÁS.” Egy évtizeddel ezelőtt Pándi Pál *Nehéz feltámadás* címmel méltatta Vasvári Pál *Elfelejtett írásai* című kötetét. Fekete Sándor tanácsára akkor ismerkedtem a zseniális márciusi ifjú, a huszonhárom éves halhatatlan életművével. Nemrég sajtó alá rendezhettem tizenkilenc éves korából való vígeposztát, *A szerelmes bajnokot*, ezt a hexameterekben írt pompás szatírárt, amely Vasvári születésének 170. és a mű megírásának 140. évfordulójára jelent meg. Az eredeti kézírást silabizálva, majd a kéziratot előkészítve, a korrektúrát ellenőrizve vagy nyolcszor egymás után végigolvastam Vasvári művét. Nyugodt lelkiismerettel írom le most azt, amit egy évtizeddel ezelőtt még nem állítottam ilyen bizonyossággal: ez a mindmáig kéziratban maradt mű *Az elveszett alkotmány* és *A helység kalapácsa* mellé állítható és állítandó. A „vasárnapi líra” és a nemesi világlátás paródiája Vasvári műve, amelynek főhőse, Pázmán Miska, a szájhős nemes ifjú, Petőfi magyar nemesének rokona, afféle nemesbe oltott Hány János, aki – szerelme kegyeit megnyerendő – a gutaütésben meghalt Pócai három faluját igyekszik megszerezni Károly királytól, ősei érdemére hivatkozva, s legvégül Arany Pázmány lovagjának elődjeként három kihullt fogáért, amelyeket Károly dárdája vett ki, meg is kapja a három falut.

A sovány mese nála is csak ürügy, akárcsak Aranynál, hogy pellengérré állítsa azokat a közállapotokat, amelyekre a Pázmán Miskák „hősiessége” a jellemző, „mert igazat szólván, már napról napra növekszik / a szájhősöknek félénk országa jelenleg”, és „a »nem«-es nép vállvonítottan »nem«-mel rázza fejét” ott, „hol a közügy, a magas és nagy, áldozatot kíván.”

A költő tovább élt a történész Vasváriban. Némelyik historikus műve, jegyzete nyelviileg annyira tömör, hogy egyik e századi méltatója joggal nevezte ilyen írásait prózaverseknek. Hogyan élt volna tovább a költő Vasvári, ha Petőfi legméltóbb társa életének nem vet véget a mártírhalál huszonhárom éves korában?

Ezt nem tudhatjuk, s ne is ezen bánkódjunk. Inkább azon, hogy még mindig nem született meg összegyűjtött műveinek méltó kiadása, noha az elmúlt évek válogatásai, publikációi ezt feltétlenül lehetővé tennék. Hiába, *nehéz feltámadás* az övé. Hiszen még budapesti utcatáblája is kedve ellenére való volna, az utca egyik végében Vasváryként díszeleg.

FORMAMŰVÉSZET. Formaművész költőnek a köztudat gyakran azt tartja, aki mindenféle formában képes verset írni, megfélekezve arról, hogy ezeket a formákat valaki valamikor elsőként használta. A feszes ritmusú és rímművész Majakovszkij például minálunk nem formaművészként él a köztudatban, a közelmúltban pedig nem egy olyan silány paródia született róla, például Faludy Györgyé, amely még rímelésén is gúnyolódik. (Zárójelben jegyezzük fel róla, hogy Majakovszkij az orosz nyelvű rímelés megújítója is volt.)

Ám ezúttal inkább régi jelenségeken töprengek. Aranyról például magától értetődő természetességgel írjuk le, hogy formaművész, ami egyébként igaz is, ám Petőfiről mintha ritkábban mondanánk ki ugyanezt. Holott Petőfi bujtatott ritmusú szimultán verssorai, például *Az apostolban* vagy *A helység kalapácsában* a formaművészet kivételes példái, hasonló kevés akad a XIX. század költészetében. A század második felében a kubai Jósé Marti nevezi majd egyik versciklusát *Szabad, verseknek*. Valójában rímtelen endecasílabókat írt a nagy kubai költő, ám olyan feszes ritmusú endecasílabókat, amelyek összevethetőek Petőfi ritmusaival.

Az apostolból készült rockopera megszületésekor bizonyosodott be egyértelműen, hogy Petőfi ritmusai modern ritmusok. A zenei hangsúlyok olyan természetesen estek

egybe a versritmussal Blum József zenéjében, mintha Petőfi eleve mai megzenésítésre írta volna ezt az egyedülálló remekművet. Petőfi ugyanis nyelvhasználatában is másféle, mint kortársai. (Ne feledjük, hogy az *Úti jegyzetekkel* és a Kerényi Frigyeshez írt **Úti levelekkel** megteremti a modern magyar prózát.) Egyik hívének, Samarjay Károlynak 1844-ben a levél végére a következő utómegjegyzést illeszti: „Miután leveled bevégeztem, olvasám Vachotnak küldött versedet. A magyar kard nagyon tetszik – csak a *marklatán* (s mint más versedben emlékszem szerel;«;’) s több effélékkel nem tudok megbarátkozni. Kerüld ezeket.” Tizenkilencedik századi költészetünkben a Petőfi által kerülendőnek nevezett szóhasználat nemegyszer költői kényelmesség, számos esetben a kétféle alak, például *vitézi* – *vitézei* egy versen belül azért szerepel kétféleképpen, mert így a ritmus (a szabályos ritmus) egyszerűbben volt megvalósítható. Petőfi utálta a *szuszogó költészetet*, az ő ritmusai – Jósé Marti szavait alkalmazva Petőfire – úgy törnek elő, ahogyan a sebből bugyborékolva előtör a vér.

A ZSENI TÉVEDÉSE. Horváth János azt írja, hogy Petőfi sokkal jobban írta volna meg *A hóhér kötele* paródiáját, mint magát *A hóhér kötelét*, 1846-ban megjelent regényét megírta. Ebben igaza is van, mert hiába *A hóhér kötelében* fellelhető keserűség és társadalombírálat, amely a *Felhők* verseit annyira jelentékeny lírai alkotásokká teszi, valljuk be, hogy *A hóhér kötele* förtelmes egy mű. Számomra a legfurcsább az, hogy másfél év múlva az *Úti levelek* zseniális prózáját írja Petőfi. Nem tudom mivel magyarázni *A hóhér kötele* létrejöttét, mert ebben a műben én, a Petőfi-rajongó, a tehetség csíráját sem találok. Pedig versben *A hóhér kötelének* egyik motívuma is költői telitalálatként fogalmazódik meg ez idő tájt Petőfi tollán:

*Igazság! alszol? vagy meg is halál?
Ej férfi méltó volt rá, hogy nyakáról
Aranylánc függjön; s íme a helyett
Ő függ, ő függ ... a hóhér kötelén.
S ennek nyakában aranylánc van, pedig
Hóhérekötélen kéne függnie. –
Igazság! alszol? vagy meg is halál?*

Fekete Sándor helyesen hívja fel a figyelmet a feltételes módra, amelytől „a *hóhérekötélen kéne függnie* kitétel nemcsak a költő indulatát jelzi, hanem azt is, hogy nem kívánt belenyugodni a világ ilyen rendjébe.” Az is ismert, hogy a *Felhők* hangvétele, bővülve *Az apostol* 1874 utáni hatásával, hogyan jelenik meg Vajdánál, magam is írtam arról, hogy az *Alfréd regényének* megszületése Petőfi nélkül nehezen képzelhető el. Ám mindennek ellenére sehogyan sem tudom *A hóhér kötelét* a Petőfi-életműbe beletuszkolni, és csak a már leírt *förtelmes* jelző jut eszembe róla.

Az irodalom, úgy látszik, különös dolog, még a legnagyobbaknak is sikerül teljesen lehetetlen műveket írniuk. Ám ettől ne legyünk elnézőek a dilettánsok iránt. Ők ugyanis csak a megcsalt, tönkretett Andorlaki Máté bosszúfantazmagóriájához hasonlatos rémtörténetek leírására képesek.

TOMPA-PARAFRÁZIS. Nem szeretem a Világos után született allegóriákat, elvontak maradnak, a költői konkrétság egyszeri hitele hiányzik belőlük. Tompa Mihály híres versét, *A madár, fiaihoz-t* sem szeretem igazán. Közelebb áll hozzám a másik, *A*

gólyához, amely miatt kétszer is több heti vizsgálati fogságot szenvedett. Az őszre, a madarak vonulására, a tavaszra olyan fogékony nagybeteg költő valóban beszélget a gólyamadárral, s visszaparancsolja onnan, ahol „az élet fagyva van s megdermedett.”

Annyira nem allegória ez a mű, hogy a vers végére Tompa valósággal elfelejti, hogy a gólyával beszélget. A verset befejező négy szakasz panasza már nem a gólyának szól. Idézzük az utolsó kettőt, amelyekben minden kortársánál pontosabban írja meg, miféle „örlő szú lakik a kidőlt fában”:

*Beszéld el, ah...! hogy ... gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kiváगतánk:
A kidült fában örlő szú lakik...
A honfi honfira vádaskodik.*

*Testvért testvér, apát fiú elad ...
Mégis, ne erről szóljon ajakad,
Nehogy ki távol sír e nemzetem:
Megútni is kénytelen legyen!*

Már a „beszéld el” is gyanús, az pedig nyilvánvaló, hogy a gólyának nincs „ajaka”. Ezt a négy sort Tompa önmagának mondja. Sajnálom, hogy csak ennyit mond, hogy nemzete rút visszásságairól hallgat, magamagára némaságot parancsol: „ne szóljon erről ajakad...”

A közelmúltban ismét megértük azt, hogy „a honfi honfira vádaskodik”, és azt is, hogy: „Testvért testvér, apát fiú elad.” Akkor Tompával vitatkozva írtam egy kétsoros verset, *Tompaparafrázis* címmel:

*Testvért testvér, apát fiú elad.
Miért ne erről szóljon ajakad?*

Az eszemmel a kíméletlen igazmondás híve vagyok. De a parafrázis csak a kérdést teszi fel, az *örlő szú* ténykedését nem részletezi. Úgy látszik, bennem is él valami Tompából, és ez a valami visszatart a részletezéstől. Marad helyette a fájdalom: „pusztulunk, veszünk...”

VÁLJUNK KEMÉNNYÉ, MINT A MONTBLANC JEGE. Vajda János *Húsz év múlva* című gyönyörű verséről már sokszor leírták, hogy szerelmi líránk egyik remekműve. A kortársi kritika ezt nem vette észre, éppen az taszította a neves ítések, ami legfőbb érdeme: a Montblanc-hasonlat, amiről aztán Ady Vajdát Montblanc-embernek nevezte.

De eszébe jutott-c már valakinek, hogy ez a szerelmes vers politikai vallomás? Vajda, amikor önmagát a Montblanchoz, szívét pedig a Montblanc jegéhez hasonlítja, az egész korszakkal fordul szembe. Csak annak nem árthat az ellene dolgozó idő, aki Montblanc-emberként száll szembe vele. Arról jut mindez eszembe, hogy napról napra élem át, hogyan sulykolja a burzsoá restauráció az új nemzedékekbe tévén, rádión, napi sajtón, könyvkiadáson keresztül a maga kis és nagy hazugságait. Ez pedig csak annak nem árt, aki olyanná válik, mint a Montblanc jege, amely kigyúl a fölkelő naptól, de se szél, se sugár nem tud ártani neki. Ezért tartom a *Húsz év múltát*, ez a gyönyörű szerelmes verset egyúttal nagy politikai költeménynek. Nem hiszek igazán az olyan költő politikai elkötelezettségében, aki a magánlíra terén átveszi saját kora – olykor az általa el is utasított korszak – sablonjait, közhelyeit. A Népszava-költők például a két

világháború között elszántan szocialistáknak hirdették magukat, miközben olyan almanach-lírárt írtak, mint Petőfi almanach-lírában jeleskedő ellenfelei. Vajda viszont – hogy e töprengés ihletűjénél maradjak – szerelmi lírájával legalább annyira felbosszantotta Gyulait, mint politikai verseivel. Ady Léda-versei éppen olyan hadüzenetek voltak a Magyar Pokolnak, mint politikai vallomásai. Lássunk hát dialektikusán, és ne különböztessünk meg politikus és magánlírárt, hiszen az úgynevezett magánlíra sokféleképpen válhat politikai üzenetté: *ALuzitán dal* patetikus Vajdájánál például forradalmibb az a Vajda, aki így ír:

*Hogy egy parányi, láthatatlan
Szikrában oly nagy hatalom van.
A dinamitnak egy morzsája
Nagyobb úr, mint a Himalája.*

*Tövébe, hogy ha akna fúrva,
Egy öntudatlan gyermek ujja
Érintse meg és hun ah, egyben
A Csimborasszo légbe röppen.*

MEGÉRDEMELT HALHATATLANSÁG. Greguss Ágost nevét nem tanulmányai, kritikái őrzik, hanem Petőfiről szóló hírhedt epigrammája:

*Petőfi pediglen erőlködik vala,
Petőfi pediglen poéta nem vala,
Petőfi verseit elolvastam vala,
És ennél még nagyobb ínségem nem vala.*

Saját bökepigrammájától sem zavartatva a jeles tudós 1874-ben elvállalta a Petőfi összes szerkesztését, igaz, 18 forradalmi verset ki is akart hagyni belőle, illetve megcsonkított formában szándékozott közreadni. A hajdani irodalmi baloldal tiltakozására vette át tőle a szerkesztést Gyulai Pál, ő csak 4 verset hagyott ki és 4-et tett közzé kihagyásokkal.

A tegnapi és mai bértollnokok nem hasonlíthatók tudósi felkészültségük vonatkozásában Gregusshoz és Gyulaihoz, ám ami halhatatlanságukat illeti, ők is okos számítással dolgoznak. Érdekes módon legtöbbször arra törekszik, hogy a majdani Ladányi-kritikai kiadás jegyzetanyagában szerepeljen. Ott kap majd helyet az az író is, aki harminc évvel ezelőtt azt írta Ladányiról: „Mi kifogásunk lehet akkor Ladányi költészete ellen? A nézőponttal van a hiba. Ladányi annak a kispolgári értelmiségnek a szemléletével nézi a világot, amelyik szemben áll a polgársággal, másrészt viszont nem találja a helyét a mi világunkban, a mi eszméinket, a mi embereink érzéseit és gondolatait nem tudja érezni, élni, elfogadni és kifejezni.” Hasonlóképpen ebbe a kritikai kiadásba igyekszik az a cikkíró is, aki nemrég azon háborodott fel, hogy Szerdahelyi István Ladányit Weöressel együtt nevezte klasszikus költőnek. Nem írom ide a nevet, ez az eljövendő korok filoszainak dolga, ők keresik majd ki háborgásának emlékét, és elhelyezik a kritikai kiadás megfelelő jegyzetében, ott várja a megérdemelt halhatatlanság.

VOJTINA. Arany először a *Vojtina leveleit* hagyta félbe, mert megszánta a hívatlan dúdolókat, „hisz magyarul döngicséltek”, majd a *Vojtina Ars poétikáját* sem fejezte be. Utóbbiról azt írja 1867-ben: „... kritikai lapszerkesztésem alatt elég alkalmam volt meggyőződni, hogy praeceptorságom nem kell senkinek – jó, hát nem kell.”

Miről írt volna a folytatásban? Zrínyi-tanulmányában így vall szépség-ideáljáról: „A szép műnek tehát fő célja nem lehet egyéb, mint az, hogy *igazán szép legyen*; minden más érdek e fő célnak rendeltetik alá. Tinódi Sebestyén hívebben adja elő a történetet, mint Zrínyi; az utóbbi meséket is elegyít költeményébe; de azért ez jobb költő, mert a *szép* igényeinek inkább eleget tesz, mint Tinódi.”

Csakhogy Arany saját költői gyakorlatában szerencsére ennél jóval bonyolultabbul fogta fel a *való* és annak *égi mása* viszonyát, a *hűtlen hívseget*. A *Vojtina Ars poétikájában* önmagával vitatkozik, elutasítja a múltba menekülő költészetet, és arra is figyelmeztet, hogy nem jobb „a való ... kirúgva egészen láb alól...” Költő és kora együtt legyen *tálatva*, mert „jelennek ír, ki jelenben él”, „és tán a jövőnek” – teszi hozzá szomorúan, hiszen a jövőt igencsak bizonytalanul látja. Nyilvánvaló hát, hogy a való és a remélt való viszonyáról vitatkozott volna tovább önmagával. József Attila fogalmazza majd meg ezt az összefüggést egy zseniális szentenciában: „Az igazat mondd, ne csak a valódit”, s rímszavával, a „lódít”-tal úgy utal Aranyra („költő, hazudj!”), hogy vitatkozik, meg nem is vitatkozik vele. Egy másik nagy magyar költő is üzent nemrég Vojtinának. Csemői magányában írta Ladányi Mihály:

*Csak a homály tűnik művészeknek,
mindig ami az eső függönyén
vagy a ködön dereng át.
Csak a szegény, esővert világ,
csak ez a sár, amibe beledöglünk,
csak ez nem szép, Vojtina, senkinek.*

MACKENZIE KAPITÁNY. Kiss József *Háborús versei* 1915-ben jelentek meg a Hét kiadásában. A régi irodalmi lexikon említetlenül hagyta ezt a kötetet, nyilván nem akarták bírálattal illetni a *Knáz Potemkin* és a *Tűzek* költőjét. Az új irodalmi lexikon értékelése: „A világháború éveiben a magyarsághoz hű aggodalom töltötte el ...” Egyik rosszabb megoldás, mint a másik.

Kiss József a kötetet földijének, báró Hazai Samu „honvédelmi magyar kir. Minister Úr Ó Nagyméltóságának” ajánlja. Előszavában azt írja, hogy „ezek a háborús versek nem mind a háborút zengik ...”

Valóban, ebben a kötetben szerepel gyönyörű, sejtelmes, mélyen Kiss József-i verse, *A gnóm* is. De a kötet egésze felemás. Felcsendül benne a békevágy, a háború iránti bizalmatlanság hangja, ám ezt a hangot el-elnyomja egy másféle, hamis, életműve lényegétől idegen hang. „Kárpát felől az ellen vicsorítja fogát / S észak szele tapossa hozzá az orgonát.”, ami az Ady által jogosan „édes, nagy poétá”-nak nevezett költőt Gyóni Géza első katonaverseivel rokonítja.

Elemezni kellene ezt a felemásságot, s nem más-más korszakhoz illesztett módszerrel elhallgatni, illetve hazugul dicsérni.

Van viszont a kötetben egy vers, amely *A halottak élén* verseinek rokona, a hazai háborúellenes líra máig maradandó, kiemelkedő alkotása: a *Ballada a lábakról*. Napóleon gárdistájáról, Mackenzie kapitányról szól ez a különös, groteszk ballada, aki elvesztette két lábát, és lábat csizmaszárral a „gyenerál” rendelkezésére az „ösrégi gyehennagyár”-tól kapott. A láb hét évig működik, mert „minden terminus lejár.”

Aztán addig rohan, amíg „viaszkossá válik az arc, / Az ajk már régen néma, / Mackenzie kapitány már nincs, / Nem sánta már, nem béna.” Ezután írja Kiss József a ballada zárósoraiban:

*Ez ama híres ballada
A lábakról, mik futnak,
Örökké fel nem tarthatón
S megállni nem tudnak,
Írtam nagy háborús időn
Kilencszáztizenötben,
Mikor kenyérben ínség volt
És szaporaság rögben.*

Brecht *Legenda a halott katonáról* című verse előtt született ez a félelmes vízió groteszk, játékosan csattanó rímekkel és különös, szót szó után kántáló ritmusban. Filmszerű vers ez, szinte animációs feldolgozásra váró. Jó volna kiemelni a feledésből, antológiadarabbá avatni, mert ott a helye Ady nagy, háborúellenes versei mellett.

A ZSENI ÉS A BÖLCSÉSZDOKTOR. Kristó Nagy István tette elém Petri Mór *Az Ér* című versét a következő megjegyzéssel: „Hát nem csodálni való, hogyan dolgoz fel egy témát a zseni, és hogyan egy bölcsészdoktor?”

Petri Mór a Szilágy szerkesztője volt, tíz évig tanfelügyelőszködött Szilágy vármegyében, Adyt is tanította. 1891-ben verseskönyve jelent meg. Kedvelte a szonettet és a triolettet. Nem tudom, mikor írta *Az Ér* című versét, melyben a kir. tanfelügyelő földi pályáját „az Ér útjának mása”-ként emlegeti. Szomorkás, lemondó, unalmas verset írt az Érről, szíve vérét, álmát „beissza egy nagy lép, az – élet.” A második szakasz egy kicsit másféle. Ha Ady ismerte hajdani tanára versét, talán ez rezdült benne *Az Értől az Óceánig* írásakor. De az is lehet, hogy a dolog fordítva történt, és Ady verse hatott Petri Móra, aki egyébként jócskán túlélte Adyt. Utána kellene nézni annak, hogy *Az Ér* című vers mikor jelent meg először, noha ezúttal a kutatásnak nincs különösebb jelentősége. Mindenesetre idézem a második szakaszt.

*Szilágyi erdők, belsejéből
Fakad az Ér és bujdokolva
Pocsolyán, árkokon keresztül
Viszi vihar növelte sodra.*

Egyszerű volna kimutatni a hangvételt, a ritmust, a szenvedély másságát Ady versében. Nem is ez készlet töprengésre. Inkább az, amitől Petri Mór verse, a második szakaszt kivéve, érdektelenné válik.

A Petőfi-Társaság tagjaként verselgető bölcsészdoktor ugyanis közhelyeket írt. Nem egyszerűen a gondolatai voltak közhelyek, közhelyesek voltak az érzelmei is, és az utóbbi a költészetben meg nem bocsátható vétek. Hiszen a rezignációból, a mocsárba való befulladás fájdmából is születhetett volna jó vers. Abból a mondanivalóból, hogy valaki nem jut el az Értől az Óceánig. Ady versének fordítottja is táplálkozhatott volna az Adyéhoz hasonló látásmódból. Csakhogy ehhez az Ért nagy, álmos, furcsa ároknak kellett volna látni. Hepehupás, vén Szilágyban a csodák idejére kellett volna várni, és nem Szabolcska Mihályosan elrebegni: „Az Ér mellett ringott a bölcsöm / Elálmodoztam holt medrében.”

GÁBOR ANDOR. Közismert a híres költői verseny, melynek eredményeként több maradandó magyar fordításban is olvashatjuk a *Vándor éji dalát*. Kevésbé közismert Gábor Andor költői hozzászólása ehhez a műfordítói versengéshez, mely hozzászólás címéül Goethe versének kezdősorát választotta: „Über allen Gipfeln ...”

Bécsi emigrációjában született ez a vers. Ady után és József Attila előtt a magyar líra egyik csúcsa Gábor Andor bécsi emigrációban született költészete. Nagy Endre Modern Kabaréjának népszerű szon- és kabarészerzője, a Roland-ének igényes fordítója, aki hat hétig tartó főkapitánysági letartóztatása után emigrál Horthy Magyarországról, külföldön talál rá arra a hangra, amely szerzőjét a fehér terror egyik legkíméletlenebb leleplezőjévé avatja. Az öreg Arany, Kiss József és Heltai Jenő hagyománya a heinei szatírával gazdagodva él tovább Gábor Andor emigrációs lírájában. Az avantgarde-tól magát távol tartó Gábor Andor a zárt versformában ekkor szenvedélyes kísérletező, olyan rímpárokkal lepi meg az olvasót, mint *Az én hazámban* levő *harcol-arcul*. Kölcsey magyarsága, az öreg Vörösmarty fájdalma munkál benne. Később költőként elhallgat, a második világháború alatt németül ír verset, ezeket nem is ő fordítja magyarra. Bécsi korszakának eredményeit nem tudja megismételni.

Talán nem elegendő a költői halhatatlansághoz néhány olyan vers, amely a legnagyobbak teljesítményével mérhető? Ehhez képest Gábor Andort már a hatvanas években kihagyogatták az irodalmi szöveggyűjteményekből, verseit elfeledtették az új nemzedékekkel. A kulturális politika jobboldaliságát kihasználó tankönyvírók, antológiaszerkesztők arról is gondoskodtak, hogy az előbb emlegetett remekmű, *Az én hazám* is elfelejtett vers legyen. Pedig nemcsak a húszas években idézték ezt a költeményt. Amikor „a német megszállók és Szálasi nyilasai versengve pusztították a megmaradt derekakat – írja Bóka László –, amikor már szégyellni kezdtük azt, hogy magyarok vagyunk, végső elesettségünkben hányszor szavaltuk egymásnak, biztatásul” Gábor Andor versét.

Az „Über allen Gipfeln ...” is alapvers, Ady *Kétféle velszi bárdokjának* folytatója. Rímeikkel, ritmussal, szavakkal játszik benne Gábor Andor, és ettől a nem mindennapi formaművész játéktól válik szívszorítóvá máig igaz figyelmeztetése, ha a költők vészterhes időkben a vészről hallgatnak, örökre csend ül számukra minden ormokon.

BALÁZS BÉLA. Balázs Bélának valóságos szektája volt a tízes években. Ekkor írta *A kékszakállú herceg várát* is, amely Bartók zenéjével világhírű lett. 1918-ban Lukács György könyvet adott ki költészetéről. Az emigráció első éveitől hosszú időre elhallgatott benne a költő. *Tábortűz mellett* című kötete 1940-ben jelent meg, Moszkvában. Hittel és ésszel lett kommunista, de költőként nem tudta igazán feldolgozni költői útját. Második költői korszakában gyakori a retorika, a kicsikart, igaz, olykor csontjaiból kicsikart optimizmus. Mintha félne a belső kintől, elfojtja azt, és olyankor is magára kényszeríti az elszánt hangot, amikor az üresen kopog. Legtöbb háborús verse például olyan, mintha egy közepes szovjet költő írta volna, és semmi közük az egykori Balázs Bélához.

Régi verseit ő maga nevezi kísérteteknek, mert katona lett, és „katonadolog a lelki seb és derűvel kötözzük”. Persze ő maga is érzi, hogy „... most embert ölök / magamban is, mert katona vagyok”, de azt nem érzi, hogy a költőt is megöli.

Ám van egy verse ebből az időből, amely egyre súlyosabbá válik. A *Tábortűz mellett, vörös őrségen* című, amely a Tanácsköztársaság emlékét idézi. Szatmár megyét, Sáros megyét, ahol a költő 1919-ben sokszor feküdt vörös őrségen, páston elnyúlva. „Fejem a nyergen, kezem a puskán, / Hanem a szemem a csillagos égen.” Az első és utolsó szakasz ismétlődő soraiban mintha az austerlitz-i csatamezőn sebesülten heverő Bolkonszkij herceg szólna: „Egészen másképpen úsznak a felhők ezen a végtelen magas égen. De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen, hiúság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az!”

Verselési bravúr a zárósor ugratós ritmusa is, ez a kétféleképpen is ütemezhető sor. Nagy verssé talán a negyedik és ötödik szakasz teszi a költeményt:

*Hej regő rejtem, el ne felejtsem,
Vérben és szennyben sírva is sejtsem,
Emberről álmunk el sohse ejtsem.
Vörös őrségen.
Ígéret kincsét, emberszív báját,
Élet édességét szívembe rejtem.*

*Miért harcolnánk, ha ez nem volna?
Bár elrabolva, bár elhantolva?
Hogyha mesém nem igazat szólna Tábortűz mellett?
Lehetne-szép bárhol is sejlik:
Énekembe vágyam mágnese vonja.*

A „bár elrabolva, bár elhantolva” fájdalma annyira mai, 1989 utáni, hogy már-már napjainkban írt versnek érzem. Egészen mélyről fakad fel ez a költemény. Olyan mélyről, mint a Korvin Ottó emlékére írt *Legenda készül* a húszas években.

*Meg kell halnotok itt, fegyvertelen, árva legelsők,
Nem diadal, de legenda virágzik itt holnap harcra.
Dallá halnotok. így kell, mert csak a dal diadalmas.*

Fájdalmas, hogy nem tudta folytatni ezt a hangot, hogy második költői korszakában fehér holló az ilyen vallomás. Voltaképpen itt fejezi ki a költő tökéletesen a katona-Balázs Bélát, retorika, deklamáció nélkül. És nyilván nem véletlen az sem, hogy ennek a versnek a kobzosa visszaütal saját fiatalkori művére, *A kékszakállú herceg várára.*, abból is a *Regős prologusára*: „Haj regő rejtem, / Hová, hová rejtem ...”

SZERELEMTELEN ÉLET. Juhász Gyulának igazán a szerelmes verseit szeretem. Az első Anna-versektől a végső Anna-siratókig ez a szerelmi líra a legnagyobbak rokonává avatja. Politikai versei számomra túl ünnepélyesek, Ady után és József Attila előtt mintha eljárt volna felettük az idő.

De: *Anna örök, mert Annát én szerettem!* A *Vigasztalásulban* Jézusról elmélkedve azt írja: „S talán – te is szeretted Magdalénát”. Táncsics Mihálynál találkoztam ezzel a föltevással, ő írta a *Józanész* vallásról szóló részében, hogy Magdaléna talán Jézus szeretője volt. Juhász Gyulának nem volt szeretője Sárvári Anna, a kis vidéki, szőke színésznő, akit 1909-ben látott először, és húsz év múlva írta le azt, megint őrá gondolva: „Húsz éve nincsen számomra remény.” Anna nem Vajda Ginája, noha a *Húsz év múlva* és a *Harminc év múlva* költőjével önkéntelenül adódik az összevetés.

De Vajda szerelmi lírája kihívás, szembeszegülés a korrall, a Montblanc-ember gögös büszkesége. Juhász Gyuláé fájdalom, a szerelemtelen élet (ide illik ez a Vörösmartytól való jelző) elesettsége, félrecsúszott nyakkendő és elvétett szó, eltévesztett köszönés és összetépett levél. Ez a szerelem uralkodik egész elhibázott életében. A szégyen, a kudarc, a fagyos és férges feledés. Zuhanás a mélybe és az éjbe, az utálatos semmi vak ölébe. „Csitítsd el Anna-kérő szíved” – írta Juhász Gyulának a fiatal József Attila, aki még nem ismerte a Flórákat, és talán akkor még nem tudta, hogy Juhász Gyula szíve vagy Anna-kérő szív, vagy halott szív. Juhász Gyula nem udvarol, nem akarja Annát meghódítani, talán meg is rémült volna az elven Annától. Neki a versek Annája kellett, az, aki sose volt, az ő Anna-látomása, a bálvány, a balga hit oltára, az álom, a remény. Az asszonyok asszonya, aki egy percig sem volt az övé. (Mennyire fájdalmas ez az *egy percig sem* kifejezés. S nyilván igaz. Sárvári Nusi *egy percig sem* figyelt Juhász Gyulára.) Szerelmes versben látta magát hídon megálló öngyilkosnak is, aki Annára még reménytelenül visszaréved.

Hogy a Veronái bevétele közben mire gondolt, nem tudjuk. Sebzett, halálra sebzett medve volt már. Károgott a varjú, vijjogott a vihar és a szép szó pusztába kiáltott. József Attila írta a *Meghalt Juhász Gyula* egyik kísérlet-változatában: „Te öngyilkos, micsoda példát adtál nekünk, kik szeretünk!”

HALÁL-LÁTOMÁSOK. A költők halál-látomásait a korszak is hitelesíti, amelyben éltek. Petőfi közismert sorai arról a halálról, amelyre a költő vágyott a „kelettől nyugatig” fölkelő népek világszabadságáért vívott ütközetben, elképzelhetetlen 1848-49 európai szabadságharcai nélkül. József Attila a *Kész a leltárban* az *Egy gondolat bánt engemet...*-re emlékezve írja: „nem dicső harcban, nem szelíd kötélben, / de ágyban végzem, néha ezt remélem.” Az első változatban a *dicső harc* helyett *vad csata* szerepelt, még közvetlenebb utalásként Petőfi harcmezejére. Ám a Petőfinek ellentmondó vers tulajdonképpen Petőfi világlátásának 1936-ra érvényes folytatása. József Attila a nyomor és a fasizmus szorításában, felmérve a hazai helyzetet, nem vágyhatott dicső harcra, mert arra *itt* és *akkor* nem volt semmiféle remény, a *szelíd kötél* finom iróniája pedig azt jelzi, amit Bertolt Brecht egy kivégzett nevében így fogalmazott meg: „Amikor a fatönkhöz ment, hogy megöljék / Oly fatönkhöz ment, amelyet hozzá hasonlók faragtak ki.” A költő, aki feleségével olyképpen osztozott az egyetlen közönséges keskeny díványon, hogy a kevésbé lázas feküdt közülük a földön, és a betegebb a díványon, sóvárog arra, hogy ágyban haljon meg.

József Attila költészete az idézettekhez hasonló sorokból üzen ma a legmeggrázóbban. Persze, hogy érvényes a *Munkások* és a *Szocialisták* üzenete is, ám *most* és *itt* közelebb áll világunkhoz az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* fájdalmas reménye: „Ha beomlanak a bányát / vázázó oszlopok, / a kincset azért a tárnák / őrzik és az lobog. / És mindig újra nyitnák / a bányászok az aknát, / amíg szívük dobog.” Örülnék, ha a versszeretők okosan olvasnák József Attilát. Akkor megtalálnák őt, ki úgy aludt a Népligetben, mint egyszerű hajléktalan, és állás nélkül élt, akár a madár, ám bármilyen sors verte, nem mondott le arról, hogy megszerkessze magában, „mint ti / majd kint, a harmóniát.”

Hogy ez a *majd* ma messze van? Netán évszázadnyi messziségben? Petőfi, akinek halál-látomását idéztem, jól tudta, hogy nem a közeli jövőben lép majd síkra minden rabszolga-nép a világzsarnokság ellen. Látomása mégis hiteles, mert egy történelmi pillanat reményét fejezi ki.

József Attila reménytelenebb pillanatban készít leltárt, kimondja hát a

reménytelenség szavait. Az ő halál-látomása azért kapcsolódik hitelesen Petőfiéhez, mert ellentmond neki. Ezért rokona a *Kész a leltár az Egy gondolat bánt engemet...*-nek. Nincsenek fújó paripák, senki sem száguld a kivívott diadalra. A költő ajkán csörömpöl a szó, mialatt leltárt készít. Ezért zárja azzal a verset, pontosabban annak az ellenképével, amivel Petőfi a versét indítja.

A reménység többnyire rövid történelmi pillanatok üstökösfénye. Hová lett Petőfié 1849 júliusában, a kukoricás előtt? Én nem hiszek a katonarvosnak, aki szerint Petőfi „potomság”-nak nevezte az ellenség támadását. A lovát szegénysége miatt eladni kényszerülő segesvári hiába-menekülő bizonyára szembefordult a halállal. Megértette volna József Attila másféle versét is, rábólintott volna erre az igazságra.

RADNÓTI ELHANYAGOLT SZONETTJE. Közismert Radnóti érdeklődése Federico Garda Lorca iránt. 1937-ben verset írt róla, amelyben nevét a *víjja* szóra rímelted, tehát nyilvánvalóan tudja, hogy hosszú í-vel írják. (Kár, hogy a Radnóti-kiadások az első megjelenés nyomdahiányát, a rövid i-t azóta sem korrigálják.) Másodszor 1938-ban, az *Első eclogában* emlegeti, József Attilával együtt. Ki tudja, talán a név ejtésében mégsem volt egészen biztos, vagy a hexameter követelményeinek így akart eleget tenni, mindenesetre ezúttal a sor elejére helyezi, daktilusként, a spanyol költő nevét. Úgy látszik, olyan barátja, aki az ő igényeinek megfelelő módon bevezette volna García Lorca világába, nem volt, valószínűleg verseinek fordításáról is ezért mondott le.

Pedig nagyon is vonzotta a spanyol irodalom. Átdolgozta a modern regény megteremtőjének, Cervantesnek remekművét, *Az elmés nemes Don Quijote de la Manchát*. Fiatalok számára alakította lenyűgöző, érdekesítő olvasmányá, megőrizve az eredeti minden erényét.

Győry Vilmos fordítása alapján dolgozott. Az első fejezet első mondatában Cervantes az *astillero – lándzsatartó* szót használja. Világos, hogy a múlt századi fordító Petőfi versére emlékezett: „Őseimnek véres kardja / Fogason függ, rozsdá marja”, és a magyar *Don Quijote*-ban fogason függ a dárda, s az is természetes, hogy Radnóti ezt a fordítói remeklést nem alakította át.

Számomra legérdekesebb az átdolgozás befejezése. Az eredetiben Sanzon Carrasco sírverse szerepel, Radnóti átiratában Carrasco Sámsoné. Csakhogy Radnóti *Don Quijotéja* egy szonettel ér véget. Az eredeti, tíz sorból álló sírvers gondolatilag e szonett második szakaszának végéig tart, Cervantes szavával: „morir cuerdo y vivir loco” – bölcsen halni és bolondul élni, Radnóti szonettjében:

*Igen, hóbortos volt ő éleiben,
de végül bölccsé tette a halál.*

A folytatás, az első tercina eltér az eredetitől, már a halál közelében élő Radnótit előlegzi:

*Hóbortos volt, akár mindannyian,
kik többre, jobbra vágyunk itt e földön,
s halálunkig nem hagyjuk annyiban.*

Megrendítő ez a három sor. A *Járkálj csak, halálraítélt!* költője Don Quijote sírversébe a saját sírversét is beleírta.

RIMBAUD ZSÁMOLYBAN. Aragon szerint „a költészet utolsó félszázadába” Rimbaud „szelleme jár kísérteni”. Klasszikus példája lett a modern képalkotásnak a rimbaud-i jelző: „vérzöhúsú”, amely önála a *zászló* szó előtt áll, és kapcsolatot teremt a vérzöhúsú zászlóvivők és vörös lobogójuk közt.

Rimbaud szelleme gyakran ellátogatott a hazai lírába is. Az ő szellemujját érzem például a fiatal Csanádi Imre *Ifiúr* című versében. Csanádi ezt a szonettet 1938-ban írta szülőhelyén, Zsámolyban. A tizennyolc éves fiatalember akkor vásárolta élete első könyvét, József Attila *Összes verseit*. Két Rimbaud-verset József Attila fordításában olvashatott, és ismerte Kosztolányi, Tóth Árpád fordításait, talán kezébe került az 1930-ban Debrecenben megjelent kis kötet is, hiszen már kamaszkorában könyvek közt kutogató ember volt. Nem tudom, hogy Radnóti híres fordítását, a *Ma Bohéme*-t – melynek címét Radnóti lefordíthatatlanul hagyta –, mikor ismerte meg, verse írásakor semmi esetre sem, hiszen Radnóti fordítása később született, de engem az *Ifiúr* leginkább erre a Rimbaud-versre emlékeztet, amelynek Radnóti-féle fordítása az új kiadásokban a szerkesztőtől a *Kóborlásaim* címet kapta.

Nem pusztán a verselés módja, a szabályozottan váltogatott 6/6 és 6/7-es osztatú jambikus sorok, a feszes ritmusú alexandrinok juttatják eszembe Csanádi verse olvasásakor Rimbaud-t, jóval inkább a hangvétel. A kóborló kamaszzenesi „rímet pergetve lép”, miközben „félgett nadrágján nagy lyuk ékeskedik”. A zsámolyi fiatalember „kedvét szonettbe vágja”, miközben bokájáig „alig ér a nadrág latyma szára”. Csanádi szonettje arról szól, hogy a verselgető fiatalember már ki-kiszakadóban van a paraszti világból, noha egy *istent* van úgy, hogy kiszalaszt a száján, azt mondja: *föd*, és hosszan hallgat, „mint más parasztok”, az öreg viszont, aki megszólítja, már *ifiúr*-nak nevezi.

Ettől válik érdekessé a Rimbaud-hatás. Ez a „népi költő” a Nyugat formakultúrájának, igényességének, európai és hazai orientációjának fegyverzetében kopogtat a költészet kapuján, noha ezt Zsámolyban teszi, távol minden komolyabb nyilvánosságtól. A „takarodó-szekér mögött baktatva, kukoricakapálás, szőlőkötözés közben firkáltam a mindig kéznél levő papírra ’38 nyarán, disztichonjaimat, szonettjeimet, alkaikonjaimat, trükkösnek szánt prózaverseimet – sőt egy-egy archaikus járású magyar strófaszerkezettel is próbát tettem” – írja Csanádi Imre.

Így születhetett meg az *Ifiúr* is, ez a szonett-remeklés, amellyel Arthur Rimbaud látogatott el 1938-ban Zsámolyba. Csanádit ugyanis az izgatta, hogy a szigorú forma milyen kontrasztot képez a beleszorított félfeudális magyar valósággal, saját alakatlan lázongásaival. A patinás versekben ettől vált modern költővé, s ezért alakíthatta magától értetődő természetességgel a sajátjává Rimbaud hangját is. Ne készítsünk hát skatulyákat, ha a modern költészetéről szólunk, figyeljünk viszont a nem is olyan nyilvánvaló összefüggésekre. Rimbaud például társra talált a takarodó-szekér mögötti baktatóban.

A FORMA FONTOSSÁGA. Mindig elkedvetlenített, amikor verseimről oly módon faggattak író-olvasó találkozókn, mintha azok újságcikkek lettek volna, magyarán csak a mondandójuk iránt érdeklődtek. A verset néha éppen a formája hozza létre, és a tartalom és forma sokat emlegetett összefüggései meglehetősen bonyolultak. Vagy nyolc-kilenc éve kísért például engem a legnagyobb magyar Lenin-vers, Füst Miláné, *A jelenés*. Először 1985-86-ban írt könyvemben, az *Álmok és jelenések*ben idéztem, saját versemben illesztve egyik részletét. Természetesen nem függetlenül a témától,

hiszen ez a könyv a forradalom ellehetetlenülésének és a burzsoá restauráció veszélyének biblikus formában megírt látomása volt, illet hát a hangvételhez az Ezékiel könyvéhez kapcsolódó Füst Milán-vers. Ám elsősorban mégsem ezért idéztem, hanem ritmusa miatt, amely tökéletesen illeszkedik a Biblia versritmusához. Könyvemet ebben a biblikus szabadvers ritmusban írtam. *A jelenést* szigorú mondatritmusaival nem volna nehéz beilleszteni Ezékiel próféta könyvébe.

Másodszor ennek a Füst Milán-versnek elemzésével zártam *Kis magyar verstörténet* című munkámat, amelyen 1988-89-ben dolgoztam. Ezúttal nagyon is tudatos tartalmi választás volt ez. Füst Milán azt kérdezi a versben: „Óh Vladimír Iljics, vájjon lehet-e segíteni az emberi lényen?“, és kérdésére a csontok, a vízzel elárasztott csontok válaszolnak, akik tudják, hogy az Eszme „életen, halálon, hogy csontokon megyen átál s marad a csontok velejében, ami nincs már ...”

Ezt tartottam 1988-89-ben a leghitelesebb kérdésnek és válasznak.

Aztán újra megidéztem *A jelenést*.

Füst Milán versére mottóval ugyanezzel a címmel írtam egy verset Majakovszkijról. Ám ha valaki azt gondolja, hogy a Lenin-vers egyszerűn Leninen át vezetett engem a Majakovszkijt napjainkkal szembesítő látomásig, súlyosan téved.

Ugyanis a Majakovszkijról szóló verset hexameterben írtam, és ezúttal azért nyúltam Füst Milán verséhez, mert elbűvölt az, hogy ez a biblikus ritmusú szabadvers milyen könnyen alakítható át hexameterre. „S elfödvén szegény szemüket: szent, szent, szent – kiáltják odafenn a sugaraknak” – írja Füst Milán verse elején, majd a második szakaszt így kezdi: „S ők mégis mily komorak! No de mert csontokon átál volt repülésük.” Az én jelenésemben így szólalnak meg ezek a sorok: „s elfödvén szemüket: szent, szent, szent, ezt kiabálják, / oly komoran, mert csontokon átál van repülésük.”

Füst Milán Lenin-versét tehát egyszer biblikus ritmusa miatt, egyszer pedig azért dolgoztam bele saját soraimba, mert mondatait könnyen alakíthattam hexameterre. Ha nem rendelkezne ezzel a különös ritmussal, az értékes Lenin-versekben meglehetősen gazdag világirodalom más művét idéztem volna, vagy nem idéztem volna egyet sem. Végső soron hát a ritmus készítetett arra, hogy saját versembe beleépítve eljåtsszam vele.

S ha ezek után valaki megkérdezné tőlem, hogyan jön Majakovszkijhoz a hexameter, megint csak örömmel oszlatnék el egy téves közhiedelmet a majakovszkiji formáról, ugyanis kevés költő akad, aki annyira feszes ritmusokkal dolgozott volna, mint ő.

A RITMUSRÓL. A túlzottan szabályos versritmus gyanús, noha természetesen nem a formátlan áradás az ellentéte. Igaza volt Vörösmartynak: „A gát nem mindig akadály: / Hol nem mehetsz, ugratva szállj”, és igaza volt Aranyinak: „Pongyola járású lovatat fékezd meg erősen: / S lépni tanul büszkén, tánchoz emelve nyakát”. Ám az ő igazuk ellenére gyanús a formák pontos vagy formai játékkal bővített követelésének divatja, és gyanús a túllontúl szabályos – nem egyszer jambikus – versritmus. A nem eredeti gondolkodás gyakran talál ilyen kényelmes ritmusokat.

Vajda János göcsörtösebb verselése, Komjáthy Jenőé, Kiss Józsefé, aki ösztönös-tudatosan keresett új ritmusokat, azt jelzik, hogy a versíró másképpen gondolkodik – és nem feltétlenül politikai ihletésű versben – a világról, mint ahogyan akár a kor tájékozott és művelt átlagembere a költőtől elvárja. Ez a másság hatol be a vers ritmusába. Adynál a dolog annyira egyértelművé válik, hogy szinte banális az ő nevét e

vonatkozásban leírni.

Igaz, a dolgot napjainkban bonyolítja a hosszú vers divatja, a parttalanság. S hogy a dolgot tovább bonyolítsuk, jegyezzük ide: József Attila és Radnóti Miklós, akik verselési módjukban egyaránt meghaladták a polgári és újnépies lírát, életművük legjelentősebb darabjai közül nem egyet éppen a Vörösmarty, Arany idézte tanács jegyében hoztak létre. Ez mind igaz, ám nem változtat azon, hogy a túl szabályos, túl könnyű ritmusok (például a Faludy György-féle verselés) legtöbbször közhelyes gondolkodást takarnak. (A közhely lehet jobboldali, lehet baloldali, mindenképpen átlagosságot jelez, azt, hogy a szerző a versben valójában nem gondolkodik. Márpedig a versírás a gondolkodás sajátos formája. „A líra: logika; / de nem tudomány” – írta József Attila.)

Figyeljünk hát a versek ritmusára, sok mindenről árulkodik az.

„TESTVÉRI TANKOK”. Kétnyelvű verseskönyv jegyzetanyagát, ajánló olvasmányait rendezve meglepve látom, mennyi mindent adtunk ki e század spanyol, latin-amerikai költészetéből. De kár becsapni magunkat. Vajon ismerik-e a versolvasók Rafael Albertit, Miguel Hernández, Antonio Machadót, César Vallejót azért, mert egyszer verseskönyvük jelent meg magyarul, vagy Rubén Daríót, a Nobel-díjas Gabriela Mistralt, akik csak gyűjteményes kötetekben olvashatók, noha világirodalmi óriások?

A középiskolai tankönyvek, gyűjteményes kötetek még mindig mostohán bánnak a korszakos jelentőségű huszadik századi spanyol és latin-amerikai költészettel. Igazából Pablo Neruda és Federico García Lorca vált ismertté. Igaz, őket adtuk ki leggyakrabban. Neruda szabadversei már az ötvenes években hatást gyakoroltak a magyar költészetre. Az erőszakoltan, álnépiesen magyaros versformákat kedvelő időszakban ezek a szabadversek, amelyeket egy kommunista chilei költő írt, más formák keresésére ösztönözték a mi költőinket is, modernségükre figyeltek fel elsősorban.

Federico García Lorca költészete egyszerre hatott a *Tűz-tánc* induló költőire (jegyezzük meg zárójelben, hogy a *Tűz-tánc* elleni első támadások éppen a gyűjtemény avantgarde-jellegét kifogásolták) és Nagy Lászlóra, aki nyersfordítások alapján lefordította a *Siratóéneket*, majd a *Cigány románcokat*. Ez volna hát a titok nyitja? Akkor válik igazán a mienké a külföldi líra, amikor költészetünk befogadja azt?

Ez sem biztos. Majakovszkij 1945 után a rossz fordításokban is hatott, mert egy nagy forradalmi idő üzent vele. Ugyanígy üzenhetett volna nekünk a hatvanas évek latin-amerikai forradalmi avantgarde-ja is – ráadásul hiteles fordításokban ha a hazai opportunizmus irodalmi kiszolgálói nem tettek volna meg mindent azért, hogy ez a költészet ismertté még akkor se váljon, ha magyarul olvasható. (Periférikus megjelenés, hallgató kritika, néma rádió és televízió, ezek voltak az ismerős és jól bevált módszerek. Ismerősek és hasonlóképpen beválnak ma is.)

Így történhetett, hogy olyan költők, akik nemcsak Latin-Amerikában, de Nyugat-Európában, sőt az Egyesült Államokban is ismertek, nálunk a megjelenés ellenére szinte ismeretlenek maradtak.

Ide kívánczik még egy történet. József Attila a kubai Fayad Jamís kiváló fordításai révén vált ismertté Latin-Amerikában és Spanyolországban. Az 1967-ben a Corvina kiadónál megjelent kötetből azonban igen kevés példány került ki Kubába. A guevarizmussal vádolt Kuba „fekete bárány” volt akkoriban, és a hazai irodalmi ügyintézők a hazai politika szolgálékúságát túlteljesítve gondoskodtak arról, hogy a Fayad Jamís fordította nagy sikerű könyv – részletei még Mexikóban is megjelentek,

kiadták Spanyolországban is – Kuba helyett a hazai antikváriumokban és raktárakban porosodják. Ám József Attila mégis győzött, verseit azóta is „testvéri tankok” népszerűsítik Latin-Amerikában. Úgy látszik, hogy ott szükség van rájuk.

GEREBLYES LÁSZLÓ. Gereblyés László is az elfeledettek közé tartozik. 1980-ban *Megtartó varázslat* címmel megjelent 152 magyar költő József Attiláról szóló verse. Gereblyés László hiányzik belőle, tizenkét évvel halála után már nem gondoltak rá. Pedig egyik verse a József Attila emlékének szenteltek közül nem pusztán e téma legszebbjei közé tartozik, hanem megrázó kordokumentum is. 1956. december 3-án írta, a címe: *Ki így, ki úgy...* Mindössze három szakasz:

*Ne félj, megyünk, Attila,
Ki így, ki úgy, utánad,
Elhagyjuk ezt a létet,
Elhagyjuk ezt a tájat.*

*Kortársaid ritkulnak,
Miképp az őszi lombok,
Kiszíttak., megsárgultak,
Veszendők. és bolondok.*

*Tépetten is, gyötörten,
Ide, e földbe vágynak...
Ne félj, megyünk, Attila,
Ki így, ki úgy, utánad.*

Gereblyés, aki József Attilát személyesen ismerte, egy évvel hamarabb született, mint a halhatatlan kortárs, az elveihez ragaszkodó nemzedéktárs nevében szólítja meg József Attilát.

A vers fájdalmában ott bujkál az a megrendültség is, amit Gereblyés 1956 decemberében érzett. A kortársak ezért „kiszíttak, megsárgultak, / veszendők és bolondok”, akik „tépetten is, gyötörten, / ide, e földbe vágynak ...” Az *is* és az *ide* a megrendültén is állandó érzést jelzik. A *föl-földobott kő* Adyjának életérzése ez. Gereblyés ezzel a megrendültséggel is 1956 kihívására felelt. 1957 januárjában *Új kuruc nóta* című versében, az Ady-hagyományhoz kapcsolódva beszélget „kenyeres pajtásáéval, és amikor az azt tanácsolja neki, hogy adja el piros mundérját, mert „most már más a módi / hetedhét országon”, így felel:

*– Ilallod-e pajtásom,
Kenyeres pajtásom,
Hadd el! Én már abban élek, –
S halok e világon.*

Ez a megrendültség hitelesíti a József Attilának üzenő vers indító és záró sorait: „Ne félj, megyünk, Attila, / ki így, ki úgy, utánad.”

HÁROM VERS. Benjámin László a hatvanas évek második felében egy pompás

szatírárt írt *Példakép* címmel. Azt a költői magatartást karikírozta ki benne, amely retorikus módon fejezte ki szolidaritását a világ elnyomottjai iránt. Harmadik szakasza a következő:

*Ám engem és más huligánokat
megszégyenít e forradalmi
öntudat: mert példáid én
marhapörkölt után a tányért
kitörölgetem, s ráadásul
öt palacsintát is bevágok –
mit se hagyván a páriáknak.
Sajna, mindmáig nem veszett ki
az átkos kispolgári önzés.*

Valószínűleg Garai Gábor 1963-ban való *Éhség* című versének egyik részletére utalnak ezek a sorok. A Garaival, mi több az *Éhség* című vers egészével is igazságtalan szatíra a Garai-vers egyetlen, valóban hamis részletét pellengérezzi ki:

*De naponta egyszer megáll a kés
a kenyér s a hús fölött kezemben,
és számban megkeseredik a nyál,
és megszégyenít teljesült szerelmem.*

A retorikának ez a formája (elég gyakori Aragonnál és Pablo Nerudánál is) hiteltelen, egyszerűen nem igaz. Kipellengérezhetett volna Benjámint egy jóval korábban született verset is, Simon István *Buchenwaldi rapszódiját*, amelyben ugyanaz a hamis motívum bukkan fel:

*S míg e látvány után kényelmes étteremben
merengek a hús fölött s nem tudok enni sem,
emeljétek fel újra elszomorult szívem.*

Ráadásul Simon István – nyilván szándéka ellenére, ám az ügyetlen megfogalmazásból következően – ebben a sokat szavalt versben azt az abszurd állítást is megverselte, hogy a koncentrációs táborok rabjai, mialatt a németeknek vasutat készítettek, a jövőt ácsolták: „Mert daccal, összeharapott foggal ők, / ha lerogyva is, kezdték ácsolni a jövőt.”

Simon István verse fölött eljárt az idő, Garaié – az inkriminált részletet kivéve – ma is időszerű, Benjámint pedig ugyanaz, ami megírásakor volt, pompás szatíra.

PALACKÜZENET. Millók Éva drámái közül kettő olvasható nyomtatásban. *Janus* című darabja 1990-ben jelent meg az *Ezredvég* almanachban, Bessenyei Györgyről szóló munkája *Jupiter tudja* címmel a *Z-füzetek*ben. A francia forradalomról szóló darabjáról *Kegyelem az ártatlanoknak*, című könyvéből formálhat képet az érdeklődő, Julius Caesarról írt darabját viszont egyáltalán nem olvashatja, csak egy részlete jelent meg az *Ezredvég* hasábjain. Ez a két dráma úgy idézte fel Robespierre, illetve Julius Caesar korát és alakját – az utóbbi esetében a shakespeare-i képlettel vitatkozva –, hogy írásai történelmi példázatként fordultak szembe a hruscsovizmussal, vagy ha úgy tetszik, annak nálunk jelentkező válfajával, a kádárizmussal. Ám hiába dolgozott a régmúlt anyagával minden részletében hiteles történetiséggel, nemhogy színház nem

akadt, amely bemutatta volna darabjait, könyv formában sem jelenhettek meg. A költők helyzete könnyebb volt, a líra több lehetőséget biztosított a cenzúra kijátszására.

Mi lesz ezekkel a művekkel, amelyeknek kéziratait egy papírládában őrzöm? Szomorú volna, ha csak ez a palacküzenet maradna fenn róluk. Elegendő rájuk gondolnom, máris nyugtalanság fog el. A piacgazdaság szorításában a sajtószabadság hol délibáb, hol rémálom.

FURFANG. A költőként elfelejtett Szabó Endre (Füst Milán és Illés Endre szerint legkiválóbb orosz prózafordítónk) legelfelejtettebb verse egy kétsoros epigramma:

*Meghalt Reviczky éhen.
S akkor kiáltják rá – hogy éljen!*

Reviczky temetését is ő örökítette meg, azt a pillanatot, amikor még a látványt kedvelő közönség sem jelent meg a halottas kamra előtt, csak néhány ismerős jó barát meg két tulipiros, cifra-kalapos, festett utcai lány. „A vékonypénzű káplán elvégezte a hókuszpókuszát, a kántor elgajdolt valami szomorú éneket...” A halottaskocsi eldöcögött, a gyászoló közönség pedig lóvonatú kocsin ment ki a Kerepesi temetőbe, ahol Tolnai Lajos búcsúztatta a költőt.

A hetvenes években írtam egy verset, amelynek mottója a Szabó Endre-epigramma lett. Felidézem benne a száz év előtti világot, amikor az ellenzéki Szabó Endrének (akárcsak Reviczkynek) nem jutott ragu lepényke, fásírozott alma rántott velő-pofézzal, sem puncs-szuncz, sem spanyol széltorta. Ők nem varrattak szerelmüknek ruhácskát illendő mellfodorral Altér és Kiss-nél. A múlt század hazai gazdagjainak világával szembesítettem a hazai haladó költők sorsát, majd az ő nevükben azt kérdeztem, hogy nem elég ok-e haragra „... lapot tervezni hússzor, / Melyből mutatványszám sem / marad kandi filozofa, / / mivelhogy mutatványszám / sem jelent meg belőle, // vagy forradalmat várni, / Communit avagy hasonlót...”

Hadd fejtsen fel negyedszázad múltán versemet. A hazai irodalmi baloldalnak az Ezredvég létrejöttéig nem volt közelmúltunkban irodalmi folyóirata, közös antológiában sem jelentkezhetek. (A második *Tűz-tánc* 1988-ban jelent meg.) Az Aczél György nevével fémjelzett kulturális politika éppen ezzel a hiánnyal kívánta a közös, nemzedéki fellépést megakadályozni. Ez élt bennem a múlt századi írósors felidézésekor. Persze a vers áttételekkel dolgozott, rejtett írás lett belőle, játéknak is felfogható. De kimondható lett volna mondandóm másképp? Aligha. Brecht tanácsát követtem tehát: „Valahányszor az igazságot elnyomták vagy elleplezték, furfang kellett a terjesztéséhez.”

A VERSEK SORRENDJE. Műfordító barátom, akinek a véleménye nagyon is érdekel, megkérdezte, hogy miért illesztettem legutóbbi verseskönyvem utolsó ciklusába *Macskaűző* című versemet. „Nem illik oda!” – mondta a követségi fogadáson, ahol találkoztunk, és én hirtelenjében nem tudtam mit felelni neki, csak valami olyasmit dünnyögtem, hogy majd megnézem.

A válasz most jutott eszembe.

Nicolás Guillén első válogatott kötete, a *Teljes szon* utolsó ciklusában egymás mellé helyez két verset, az *Ének Sztálinhoz* című költeményt (mellesleg hadd

jegyezzem meg, hogy ez az 1947-ben írt verse kiváló költemény, benne a néger istenek, Csángó és Ocsún védelmét kéri a Kapitányra, és hadd írjam ide filozófként azt is, hogy az ötvenes évek második felében a nálam levő példányba sajátkezűleg javított bele, az utolsó sorban, amely azzal ér véget, hogy a *népek melletted menetelnek majd*, átírta a *menetelnek majd igétálmodnak majd-ra*) és a *Jaj asszonyom, szomszédom* című verset, amelyben egy falusi asszony elpanaszolja, hogy meghalt a tyúkjá, a legszebbik tyúkjá. Guillén életre szóló példát mutatott nekem ezzel, amikor a Sztálinról és a tyúkról szóló költeményt egymás mellé helyezte.

Kinek jutott eszébe ilyen ötlet az ötvenes években?

Tudomásom szerint senkinek sem. Kuba óriása, aki neves kortársaival ellentétben egyetlen sematikus verset sem írt, jól tudta, hogy éppen az ilyen versek egymás mellé állítása hitelesíti igazán a Kapitányról szóló, emelkedett hangú költeményt.

Tudat alatt erre gondolhattam, amikor a Miláról szóló verset két tragikus hangvételi vers közé illesztettem. Meg magára Milára, aki legtöbbször kézirataimra telepszik, mintha első olvasóm volna. Műfordító barátom kérdésére azonban a válasz nem jutott eszembe, irodalmi töprengés lett belőle.

A REMEKMŰVEK TITKA. Az *Oljantáj* című verses dráma a kecsua költészet remeke. Eredetéről évszázados viták folynak, az elemzők egyik tábora inka eredetűnek tartja, a másik fél viszont 18. századi lejegyzőjének, Antonio Valdéz perui mesztic papnak tulajdonítja a szerzőséget is. 1977-ben, a *Sasok és kondorkeselyűk* című nagy navatl és kecsua költői gyűjtemény összeállításakor a darab befejezéséről azt írtam, hogy Tupak Jupanki Lope de Vega katolikus királyaként ad kegyelmet a legyőzött Oljantának. Húsz év múlva újraolvasva a művet, rájöttem, hogy ez a tetszetős megállapítás téves volt. Oljanta csak egyféleképpen legalizálhatja házasságát a sziklabörtönbe zárt Kuszi Koljúrral: ha őt is az Inka rangjára emelik. Egy kuraka az inka birodalomban másképp nem köthet házasságot egy nyusztával, az Inka családjához tartozó hercegnővel, legyen bármilyen tehetséges hadvezér. Tupak Jupanki, aki apja helyébe lépett Inkaként, csakis így szabadíthatja ki nővérét. Ez tehát az indítéka a darab egyébként teljesen logikátlan, helyzetnek és cselekménynek egyaránt ellentmondó befejezésének.

Érdekes, hogy ez a kézenfekvő magyarázat, amely egyúttal újabb érv a darab ősi eredete mellett, annak idején nem jutott eszembe. Ilyesmi történt András Lászlóval is, aki César Vallejót először Radnótihoz hasonlította, majd az első magyar César Vallejo-kötet utószavában, önmagát korrigálva, József Attilához.

Ezért kell a remekműveket, a nagy költőket időnként újraolvasni, akkor még az is előfordulhat, hogy igazán megértjük őket.

FERDÍTÉS. A rossz műfordítás még csak nem is tájékoztat az eredeti műről. Körösi Albin 1902-ben megjelent Gustavo Adolfo Bécquer-kötetéről jut ez eszembe, amely hiába nevezte a szerzőt a spanyol Heinének, semmiféle feltűnést nem keltett; akárcsak 1894-ben kiadott spanyol költői antológiája, *A spanyol költészet gyöngyei*, leginkább arra szolgált, hogy elriassa a Nyugat nagy fordító nemzedékét a spanyol költészettől.

A harmincnégy évesen meghalt Bécquer közvetlenül halála előtt rendezte sajtó alá verseskönyvét, és nem sejtette, milyen hatalmas sikert arat majd verseivel halála után, amikor 1871-ben *Rimas* címmel megjelentek. Bécquerrel újjáéled a spanyol líra, hatása

a huszadik századig gyűrűzik, még Antonio Machadónál, Juan Ramón Jiméneznél is föllelhető. Körösi Albin fordításában viszont a múlt századi almanach-líra képviselőire emlékeztet. Bécquer szenvedély és finomság, Körösi Albin fordításában kényelmes, hálósipkás költő. Körösi Albin a Spanyol Királyi Akadémia levelező tagja volt, Spanyolországban is megbecsült hispanista, ám műfordításaival többet ártott, mint használt. 1914-ben Barna János is kiadott egy Bécquer-kötetet, ezt nem ismerem. Aztán antológiaköltő lett nálunk, önálló kötete azóta mindmáig nem jelent meg. Az egykori rossz fordítót azonban ez a hiány sem teszi fordítóból fordítóvá.

Elborzadtam 1975-ben Caracasban, amikor azt láttam, hogy prózai átirat alapján ismerkednek a venezuelai középiskolások Homérosszal. Igaz, spanyolul nem létezik hexameter. (Rubén Darío efféle kísérletei inkább kuriózumok.) Am létezik a két hetesből álló spanyol alexandrin. Eliseo Diego ilyen alexandrinokban fordította spanyolra Petőfi híres versét, a *Levél Arany Jánoshoz*t. Költői bravúr ez a fordítás, a spanyol alexandrinok olyanok benne, mintha tökéletes hexameterek volnának. (A daktilikus lejtésű alexandrin valóban közel áll a hexameterhez.) Eljátszom a gondolattal, hátha akad egyszer olyan spanyol vagy latin-amerikai költő, aki rímtelen spanyol alexandrinokban lefordítja Homéroszt. (Alfonso Reyes, a mexikói kultúra egyik kulcsszemélyisége is fordította Homéroszt, de ezt a fordítást nem ismerem.)

Azt hiszem, nincs se spanyol, se latin-amerikai Devecseri, Homéroszról tehát csak tájékozódni tudnak precíz prózai fordításokból a spanyol anyanyelvű olvasók, de még ez is többet ér annál, mint amikor a műfordító jó költőből rosszat „csinál”, ahogyan Bécquerrel történt nálunk a század elején.

„FORDÍTOTT VERS”. Nicolás Guillénnek 1964-ben József Attilát idéztem Fayad Jamís spanyol fordításában, annak igazolásául, hogy mennyire rokon hangon szólalt meg ő maga a harmincas években a számára azóta szinte ismeretlen, nagy magyar költővel. (József Attilát Fayad Jamís kitűnő kötete után ismerték csak meg spanyol nyelven, így a hatvanas évek elején Guillén sem ismerte még.) Guillén megörült a rokonságnak, majd furcsa dolgot mondott: „Nem szeretem a fordított verset.” Szándékosan idézem így (ő maga is a „poema traducido” kifejezést használta), és nem a műfordítás szóval. A fordított vers ugyanis nem azonos a műfordítással. A fordított vers csak tájékoztat az eredetiről. A mi műfordítás irodalmunkban szerencsére másféle hagyomány alakult ki. (Más kérdés, hogy a műfordítók megbecsülése felemás, hamar megfélemeznek róluk. Nemrég Calderonról olvastam, hogy nálunk nem talált jelentős műfordítóra. Hm ... Calderont fordította Győry Vilmos, a *Don Quijote* zseniális múlt századi fordítója, és az egyik legnagyobb magyar műfordító, Gáspár Endre is.)

Visszatérve a guilléni mondathoz: a közismerten magas színvonalú hazai műfordításirodalomban is akad *fordított vers*. Ennek egyik közelmúltbeli oka talán éppen az, hogy számos, egyébként értékes verses gyűjtemény készült nyersfordítások alapján, és oly módon, hogy jó néhány kiváló, ám esetleg az adott költészettől távol álló költőt verbuváltak össze a kötet fordítógárdájába.

Példám ezúttal egy jó fordítás. Lope de Vega *El amor* című szonettjét Nemes Nagy Ágnes fordította pontosan, szépen. Csakhogy az eredeti szonett perzsel, éget, a szenvedély legmagasabb fokán szólal meg. A magyar változat, ismétlem, szép. De nem perzsel, nem éget. Hiába, Guillén tudta, miért nem szereti a „fordított vers”-et.

EGY AFFÉR. Nagy László kitűnően fordította Garda Lorca cigányrománcait és híres *Siratóéneket*, Tolnai Gábor viszont kevésbé kiváló művekkel öregbítette Lorca magyar kultuszát. A *Siratóéneket* elemezve például azt írja, hogy az első rész 52 sorában 27-szer fordul elő a híres: *A las cinco de la tarde – Délután öt órakor*-sor. 24-szer szó szerint, háromszor (beleértve az *Ó, délutáni iszonyú öt órai*-sort is) bizonyos fajta variálódással. Csakhogy az eredetiben az utóbbi variáns már a 28. sor. Könyvéről szóló udvarias hangú kritikámban úgy fogalmaztam, hogy Tolnait nyilván annyira elbűvölte Nagy László valóban gyönyörű fordítása, hogy abból számolta meg a refrén sorait, ugyanis Nagy László fordításából hiányzik két sor: „En las esquinas grupos de silencio / a las cinco de la tarde.” Nyersfordításból dolgozott, nem ellenőrizték kellőképpen. A *spanyol csendőrök románcában* a *caballo* (ló) – *cabello* (haj) szavakat nézhette félre a nyersfordító, ezért lett az *alvó lovakból* a különben igen szép magyar változatban *megigézett haj*. Odaadtam az eredeti sorokat Nagy Lászlónak, javítsa ki egyszer, ám ő megsértődött, ettől kezdve rideg *jó napoltál* köszöntöttük egymást az addigi *szervusz* helyett.

Recenziómat korrektúrában a Tolnait bíráló mondat nélkül kaptam kézhez. Levelet írtam Kardos Lászlónak, ő szerkesztette akkor a *Nagyvilágot*. Nincs meg levelem másolata, emlékezetből idézem. Olyasmi állt benne, hogy amennyiben egy hazai kultúrpolitikus sértetlensége miatt nem idézhető García Lorca verse úgy, ahogyan ő megírta, nem járulok hozzá kritikám közléséhez. Kardos László elszégyellhette magát, mert kritikámat változtatás nélkül láttam viszont a *Nagyvilágban*. Ám ez a kis anekdota is adalék a korhoz, amelyet nyugodtan nevezhetnénk a szent tehenek korának is.

„DOMBORÍTS, KICSIM...” Reviczky „leányká”-nak nevezi a *Perdita*-versekben a Steinitz-féle tánciskola és mulató táncosnőjét, a perditát, s állítólag részvétből csókolja. Vállalja is, meg nem is ezt a kapcsolatot, de inkább nem.

Ady már göggel hirdeti: „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya, / de elkísérjen egész a síromba.”

Nem bővelkedünk a Villonokban, a Vastag Margókhöz írt halhatatlan szerelmes versekben. Igazán maradandót e téren is a tiszteletlen Ladányi Mihály alkotott. Ő nem kér bocsánatot semmilyen kapcsolatért, és semmit sem hallgat el: „ha térded közé búvik / valami pénzes állat, / tudom, hogy mire gondolsz: / vizelnek és zabáinak, / törtetnek és leadják / ágyadnál a dohányt, / s ringatod, kit az est / öledbe odahányt.” A kétjelentésű szakaszarázó ige naturalizmusa zseniális költői telitalálat.

Két szegény ül együtt az éjben, rokonként, szorongva. „Én sem erre születtem, / te sem erre születél” – írja Ladányi verse harmadik és negyedik sorában. A szegény költő, a sovány madár, aki az utcán tollászkodott, szeretni akart, „de nem volt elég pénzem ám, / hogy hozzám is húzz egy kicsit, / nem volt elég pénzem bizony, / hogy odavégy karodba.”

Bátor és őszinte szerelmi lírájában: „Te lángolószemű, / bár pénzért megvehetlek, / és idegen mocsok / tapad reád naponta, / nincs az a nyafka szűz, / akit így megszeretnek: mint folyóra a hold / hullok le hó-nyakadra.” Nemrég sajtó alá rendeztem összegyűjtött szerelmes verseit. Bennük a korról, a kádárizmus álságos világáról is ítéletet mond azzal, hogy szerelmi lírája végső soron a *hiányról* és a *magányról* szól.

Ladányi nem állt be életében abba a pózba, amelyben halhatatlan költőinket szobraikon ábrázolni szokták. A kitalált szentek közt nem akart fényleni, és azóta sem fénylik közöttük. A manézsban bohóckirályként baktatott, és így szólólt múzsájához: „ha

tányérozol, domboríts, kicsim, / hogy a publikum lássa melledet.”

GYÖRE IMRE *HALÁLÚZŐJE*. Sok hazai költő írt verset Vietnamból a második függetlenségi háború éveiben, ám a legjelentősebb lírai teljesítmény e téren kétségkívül Györe Imréné, aki 1966-ban *Halálúzó* címmel egész verseskötetet adott ki Vietnamból szóló írásaiból.

Miért egyedülálló ez a kötet?

Egy olyan vers befejezésével felelek, amelyben a költő *látszólag* tévedett. A *Remény* című vers arról szól, hogy a letaposott füvek, a rájuk omlott kövek, a rájuk döntött törzsek, a házak gerendái, repülőszárnyak, föléjük fűt mérgek, a vizek olajtükre, az éhség csontmellkasa, az éj denevérfüle alól a harcosok mégis kinőnek:

*És ettől lesz elviselhető
az a tudat,
hogy már nem láthatom
diadalukat.*

Hopp, mondaná a költészethez középiskolás szinten sem értő olvasó, íme ez az eléggé el nem ítéhető, átkos pesszimizmus, hiszen a költő megérte diadalukat, a vietnami nép győzelmét. Várjunk egy kicsit, felelem ennek az olvasónak, nézzük inkább, miért írtam azt, hogy a költő csak *látszólag* tévedett. Ugyanis Györe kötetét éppen ez az elszánt pesszimizmus teszi – ismereteim szerint világirodalmi szinten – egyedülállónak. Ő, Vietnam ügyéről szólva, költőileg azt dolgozta fel, hogy milyenek az egész emberiség forradalmi útjának lehetőségei a század második felében. Reménye ezért egyszerre harcra hívó és személyes sorsára kivetítve borúlátó. Ez a vers 1989 után éppen olyan aktuális, mint megírásakor volt, 1966-ban.

Az általánosítást nem deklarációval valósítja meg. A kötetben egy félsornyi kinyilatkoztatás sincs. Egyszerűen személyes ügye az, hogy Vietnam mások helyett is vállalja a harcot. Ettől érzi kevésnek a levegőt, alig elviselhetőnek a létezését. Olyan megrendültséggel éli át Vietnam ügyét, ahogyan Radnóti 1936-ban Hispániáét.

A spanyol polgárháború éveiben világszerte nem kevesen fogalmaztak Radnótihoz hasonló módon, hiszen a spanyol háború a fasizmus második világháborút megelőző erőpróbája volt. Azt viszont kevés költő érzékelte és fejezte ki a hatvanas években, hogy Vietnamban a kapitalizmus és a szocializmus világméretű osztályharca éleződött ki helyi háborúvá. „Mit tudsz a szabadságnak / fanyar édes ízéről, / ha éppen az hiányzik, / az a parányi rész, mit / az az egyetlen puska / védett, míg puska volt és / volt, aki kézbe fogja” – írta Györe. Ebből az életérzésből táplálkozik szatírája azok ellen, akiknek ajkáról Isten békéje csöppen zöldes nyállal, és akik számításukból kihagyják a puskát, vagyis a költészet nyelvét politikaira fordítva: szolidaritási szólamok közepette számításukból kihagyják Vietnamból. Huszonnégy versben mindezt tökéletesen megfogalmazta, úgy azonosult Vietnammal, hogy szembefordult az Egyesült Államokra kacsintó opportunizmussal. Megismétlem, hogy nem tudok hasonló lírai teljesítményről e témakörben. Ezért van igaza, amikor attól fél, hogy nem éri meg diadalukat.

A kétségbeesésig szenvedélyes. Volt rá oka? A kérdést 1989 után föltenni is fölösleges, hiszen a hatvanas évek forradalmi lehetőségét féltette, költői életérzése tökéletes szinkronban volt a harcolók stratégiájával. Idézem a *Halálúzó* egyik rövid versét. Ha nem tudnánk, hogy 1966-ból való, azt is hihetnénk, hogy a költő ma írta:

Úgy szólok én már, mint aki
 egy szót akar kimondani
 a tegnapi, a holnapi
 dolgokról, épp úgy, mint aki
 hegyet akar robbantani
 egy töltettel, vagy mint aki
 érzi, hogy torkát valami
 üszök vagy parázs égeti,
 nyitja száját, hogy kiköpi
 és tüdejét öklendi ki.

UGYANARRÓL. Egyszer leírtam már Györe Imre vietnami témájú verseiről, hogy világirodalmi szinten egyedülálló teljesítmény az övé, egyrészt mert úgy azonosult Vietnam ügyével, hogy szembefordult az Egyesült Államokra kacsintó opportunizmussal, másrészt azért, mert megrendültén vallott arról, amit Guevara híres *Üzenetében* úgy fogalmazott meg: „milyen magányos ez a hősi vietnami nép”. Akkor Radnóti Hispániáról szóló 1936-os verseinek megrendültségére utaltam. Györe verseiről a *Járkálj csak, halálraítélt!* költője jutott az eszembe. A napokban egy beszélgetés során találtam rá az igazibb irodalmi párhuzamra. A perui óriás, Cesar Vallejo posztumusz kötetében, az *Emberi költeményekben* a kötet záró ciklusa Vallejo Spanyolországról szóló verseit tartalmazza, *Vedd el tőlem e kelyhet, Spanyolország* címmel, ezt a biblikus címet a versciklusnak még maga a költő adta. Vallejo versei egyvalamiben alapvetően különböznek a vele rokon világnézetű nagyságok, Pablo Neruda, Nicolás Guillén vagy a polgárháború számomra legnagyobb spanyol költőjének, Miguel Hernándeznek a Vallejo-versekkel egyidőben született verseitől. De nem kell megállítunk a spanyol nyelven írt költeményeknél, említhetnénk a francia Aragont, a bolgár Vapcarovot is. Vallejo versei megrendültebb versek. Ő így fogalmaz: „Ha leesik – ezt csak úgy mondom –, ha leesik Spanyolország, le a földről, / gyerekek, a növekedésben megálltok!” Biblikus hangú versében, a híres *Tömegben* a halott harcos magához csak akkor tér, öleli át az első embert és kezd járni, amikor „a föld minden fia körülállta”. Vallejo a lehetetlenségig tágitotta ezzel a költői képpel a szolidaritás igényét, hiszen nyilvánvalóan ő is jól tudta, hogy a föld minden fia nem állja körül az elesett köztársasági harcost. Mégis igaza volt, amikor költőként így fogalmazott. Egyszerre buzdított ellenállásra a fasizmus ellen, ám ugyanakkor kétségbeesett fájdalommal nem félt kimondani a rettenetes szót: „Spanyolország elesik...”

Ez a megrendültség, a szolidaritás lehetetlenségig felfokozott igénye rokonítja Vallejo 1936-37-ben írt verseit Györe hatvanas évekbeli versciklusával. Annak, hogy Vallejóról ezt Picassótól Aragonig sokan tudták, és tudják ma is, hiszen a latin-amerikai líra számos nemzedéke vallja őt mesterének, Györe teljesítményére viszont sem akkoriban, sem azóta nem figyelt fel a kritika, végső soron nincs igazi jelentősége. A mű kiharcolja majd igazát az időben. Ám mivel én e hasonlóság hitelében nem kételkedem, hadd egészítsem ki régebbi töprengésemet e különös költői párhuzam felvillantásával.

PAPP LÁSZLÓ. Papp László tíz évvel volt öregebb nálam. A *Magyar Ifjúság* szerkesztőségében ismertem meg, a kulturális rovatot szerkesztette.

Egy vallomással tartozom: nem szerettem a verseit, tehetségtelennek tartottam. És hadd tegyem hozzá: nem volt igazam. Egyetlen kötetének, az 1958-ban megjelent *Borkóstolónak* a szerkesztője, Csanádi Imre a fiatal Erdélyi József hangját fedezte fel lírájában, tehát nagyra értékelte. Neki volt igaza. (Erdélyi későbbi szégyenletes útja mit sem változtat a húszas években még forradalmár költő egykori teljesítményén.)

Ilyen versek voltak a *Borkóstolóban*:

*Gyakran gondotok holt apámra.
Ő volt a falu nótafája.
Mikor elül kinn minden lárma:
úgy tűnik, peng a citerája.*

A második *Tűz-tánc*, az 1988-as versgyűjtemény darabjai közt az olvasó egy tíz szonettből álló ciklust talál: *Tessedik Sámuelnek, a szarvasi evangélikus gyülekezet, prédikátorának feljegyzéseiből az ezerhétszázas években*. A tudatosan szabálytalan ritmusokat is alkalmazó szonettek a gyakorlati irányú népnevelés első hazai megvalósítójának nevében szólnak a költő jelenkorához, mesterien alkalmazva a 18. század nyelvi eszköztárát. Ezt írja például Tessedik Sámuel, alias Papp László:

*Én a parasztot figyelmetesen
megvizsgáltam, jó és rossz napjait
esmérem – nálam jobban senki sem.
Sorsa olyan: csak zúgolódhatik.
Ha dolgozik, úgy sinsen semmije,
tehát tunya és nem szorgalmatos:
és nem törődik vele senki se,
pedig öröme oly alkamatos.
A felsőségek, földesuraságok
és a kapzsi paraszt-kiskirályok
csak nyomorgatják a jobbágyokat.
Ha a királytól jó parancsolat
jön is néha és kihirdettetik:
balul értik és elferdíti étik.*

Ki fogalmazta meg ilyen haraggal a jogos szegényparaszti vádat a nyolcvanas években?

Kegyetlen kritikák némitották el Papp Lászlót, 1984-ben bekövetkező haláláig új kötete nem jelent meg. Összegyűjtik-e egyszer életműve legjavát? Nem tudom. Csepeli Szabó Béla találó szavával inkább jég-táncos, mint tűz-táncos időket élünk mostanában.

MARÓTI LAJOS. Maróti Lajos 1982-ben halt meg, ötvenkét évesen. A hatvanas évek közepétől kezdve nem adott ki verseskötvet, az olvasók regényíróként, drámaíróként, esszéistaként ismerték és szerették.

Pedig nem lett hűtlen a költészethez. Posztumusz-versei a legmegrendítőbb halál-versek közé tartoznak. A gyógyíthatatlan betegségben szenvedő ember hol közvetlenül, hol közvetve szól a közelítő végről.

Íme a Janus Pannonius szerepében megszólaló Maróti Lajos:

*Hol élni és meghalni is akartam,
most itt vagyok. A tenger sója rajtam.
Nyílt latin ég: főikéi és jár a lélek ...
De élni késő, halni túl hamar van.*

Tudta, hogy kegyetlen kór rakott testébe fészket, és emelt fővel állt tenyerén a halálnak. Élete új ösvényre fordult, hol útjelzőként testi nyűg, kín, fájdalom mérte a távot s két oldalt vad vegyszerek batériái kísérték. Mindvégig materialista maradt, mialatt az egyre vékonyodó szálú remény fogytán fogyott immár. Ebből a materializmusból táplálkozott iróniája, amely különleges rangot biztosít utolsó verseinek:

*Ötvenegy éve itt a földön.
A büntetést most már letöltöm.
Életfogytiglani vert rám bíróm.
Mi hátravan, küblin kibírom.*

*

*Hogy leltem, nem bűn, nem is érdem.
Életem élem és leélem.
Csak annyit mondhatok szerényen:
Ha meghalok, nagy kár lesz értem.*

*

*Immár benn a hatszor tízen,
szúr a gyomrom, hátam, szívem...
Ha megszűnnek e bioneszek,
mint afféle költő-maszek
a saját halottam leszek.*

*

*Agyarak közt rőt pipával
elkomázgatsz a Kaszással.
De ha itt lesz 11 perc: na, most...
De be leszel tojva, Lajos.*

Így látom ma is, rőt pipával, és azzal a kissé bizonytalan mosollyal, ami mögé elrejtőzött, ahogyan a szemérmes férfiak rejtőznek el, és a „*hogyan vagy?*”-ra magától értetődően felelik: „*Jól.*”

„HITEGETŐ HATVANAS ÉVEK.” A hatvanas évek közepén új baloldali költők jelentkeztek. Életérzésüket Béres Attila igen tömören megfogalmazta *Bonfini* című epigrammájában:

*Én tulajdonképpen harcosnak születtem
de mire elvégeztem
a kötelező tanfolyamokat*

*már nem volt
felvétel a Fekete Seregbe*

Ladányi papírjai közt találtam a következő följegyzést: „*Első ének, legtehetségesebbek: Béres Attila, Dobos Éva, Keresztes Ágnes.*” Az *Első ének*et Mezei András szerkesztette, 1968-ban jelent meg. Nem a *Tűz-tánc* folytatása volt, inkább a *Tiszta szigorúságé*, amely címét ugyancsak Garai Gábor egyik verséről kapta. A kulturális politika megrémült attól, hogy a szétszórt tüztáncosok újabb fiatalokkal megerősödve ismét tényezővé válnak az irodalmi életben, és mindent elkövetett, hogy az induló baloldali fiatalok dolgát megnehezítse. Pass Lajos például, akitől e följegyzés címe származik, tizennyolc évesen írt tehetséges, kötetbe kívánczó verseket. Első kötete tíz év múlva jelent csak meg, s ki tudja, hogy mikor jelent volna meg, ha Kormos István nem pártfogolja. Ezután barátai segítségével látott napvilágot az *Egy ünnep látomása* 50 példányban 1992-ben, majd 1996-ban *A szárazföld vitathatatlan* címmel válogatott versei a Z-füzetekben. Ő maga azt írja a kötet fülszövegében: . . . azokkal érzek közösséget, akiknél nemzedékemben »gyomorban górcsói a feszültség / vesében kövesedik a kiúttalanság.«” Mintha Ladányi szegényei írják Pass Lajos verseit, hiszen Pass élete éppen olyan volt, mint az övéké. Ők kérik estefelé: „– Eső, ha jó ma éjszaka / szegénységünket mossa földre / Áztasson le minden plakátot, / mely gunyorogva hívogat / oly tájra, hol nem kell kabát; / eső, ha jó ma éjszaka, / zsolozsmázzon csak altatót, / mert fáradtak szeretkezésre, / de vagyunk álomhoz éberek.”

A hatvanas évek baloldali nemzedékének már annyi lehetőség sem jutott, mint a tűz-táncosoknak, antológiászerkesztők helyett belügyérek ültek szerzői estjeiken.

KÉTFÉLE ÍRÓI MAGATARTÁS. Asturiasnak és Nerudának a hatvanas években felrótta a latin-amerikai és nyugat-európai baloldal, hogy a Nobel-díj biztosítása érdekében nem egy politikai kompromisszumot vállaltak, felemás módon viselkedtek. A francia írók nyílt levélben szólították fel Asturiast, hogy mondjon le hazája párizsi követségének vezetéséről, amikor a diktatúra katonái élve elégették Ottó René Castillót, a nagy guatemalai költőt, aki csatlakozott a gerillamozgalomhoz. Nerudától a kubai írók – köztük Juan Marinello, Nicolás Guillén, Alejo Carpentier, akiket a Neruda-párti magyar sajtó ebből az alkalomból ifjoncoknak titulált – kérdezték meg ugyancsak nyílt levélben, hogyan egyeztetni össze meggyőződéssel azt, hogy éppen aznap veszi át Belaunde, perui diktátortól a díszdoktori kitüntetést, amikor annak parancsára hazafiakat végeznek ki Peruban. Írtam egy verset, amelyben Petőfit Latin-Amerikába képzelve, utaltam Neruda elítélendő magatartására:

*Képzeljétek el Petőfit Peruban,
Belaunde diktátor fogadásán
várományosaként egy díszdoktori széknél –
kövéren, szelíden,
mialatt Belaunde pusztítja a perui népet.*

Roque Dalton *Boldog Guatemala* című epigrammáját később, 1972-ben ismertem meg:

*Mint zsák a foltját,
Nobel-díjasát megtalálja minden ország.*

Ma állítólag Nyugat-Európába tartunk. Érdeemes felidézni hát a nyugat-európai Sartre-t, aki politikai okokból nem fogadta el a Nobel-díjat, és fenntartás nélkül azonosult a Harmadik Világ harcaival. Az írói nagyság sem jelent felmentést a megalkuvásra. Aranyinak sem hozott dicsőséget a Ferenc Józseftől kapott érdemrend, kortársai – például Színi Károly – joggal rótták meg miatta. De Arany megírta *A walesi bárdokat*. Asturias és Neruda saját életútjukkal kerültek szembe a hatvanas évek forradalmi Latin-Amerikájában.

Az egyik legtehetségesebb fiatal nicaraguai költő, Leonel Rugama, aki Somoza katonáival harcolva halt meg, írta:

*Mert a hősök sohasem mondták
hogy meghalnak a hazáért
hanem meghaltak érte.*

Ezeknek a verssoroknak az iróniája a felemás írói magatartást is elítéli.

KÁR. Haraszti Miklós 1968-ban írt egy verset *Itt a rakéta* címmel. Verse meg is jelent az *Első ének* című antológiában:

*Mint a heréitek, úgy figyeljük,
olyan elcsukló izgalommal,
amint szétveti lábait
az éjszaka, és horizontnyi
combjai tövén felvilágol
a holdkaréj, a sárga hús,
az égi ágyék, véznasága,
hogy hivatásos megadással
befogadja a kanhatalmak
távirányított nemiszervét.*

Kardos György, a Magvető igazgatója ezt a verset idézte Imre Katalinnak írt levelében, végképp elutasítva Haraszti verseskönyvét, amelyet Imre Katalin lektorként kiadásra javasolt. Ma Haraszti nyilván nem szereti már ezt a verset, hiszen hajdani költői kísérleteit is politikai tévedése részének tekinti. Ám a vers értéke független írójának véleményétől, későbbi pályája alakulásától. Kevés vers leplezte le ilyen tökéletesen a szovjet-amerikai kiegyezést, mint ez a pompás szatíra. Egy ciklus részeként jelent meg, a ciklus címe: *Trágár töredékek*. Az *Itt a rakéta* folytatása ebben a ciklusban a *Hol a rakéta* című vers, amely egyértelműen Vietnamra utal. A teljes ciklust nem ismerem, nem jelent meg, és valószínűleg már sohasem fog megjelenni, hiszen szerzője sem tart rá igényt.

PETŐFI „VÁGYÁLMA”. „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék ...” írta Petőfi 1847-ben Aranyinak, ám bizonyára csodálkozott volna, ha megsejti, mennyire más lesz a jövő, és hogy a nép még a huszadik század végén sem fog a költészetben uralkodni.

József Attila iszonyú magánya épp úgy jelzi, hogy mennyire nem uralkodott az igazán népi (és nem népies) líra a költészetben, mint 1945 utáni szomorú történetünk Révai, majd Aczél kulturális politikájával. Persze nem arról van szó, hogy a teljesítmény mekkora volt, hiszen József Attila mellett egyaránt eltörpül a polgári és népies líra. Arról van szó, hogy milyen súlyt szerzett az új líra – például József Attilaé – saját kora hivatalos és nem hivatalos (vagyis az írók, költők közt élő) értékrendjében. Talán elegendő arra utalni, hogy még a rokon eszmeiségű Nagy Lajos is csak halála után ismerte fel József Attila jelentőségét. (Szemrehányást is tett magának emiatt.)

Közelmúltunk történelme arra ingerel, hogy parafrázissá alakítva idézzem Petőfit: „Ha a nép nem uralkodik a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában se uralkodjék.”

1945 után vagy a kulturális politikát kiszolgáló (hadd ne írjak ide neveket) írókat népszerűsítette a hivatalos irányvonal, vagy azokat, akiket megnyerni szándékozott. Ez utóbbiakat furcsán válogatta össze, mert például egy olyan rangú költő mint Weöres Sándor megnyerésével sohasem foglalkozott.

Mindenesetre a Petőfi-jóslat a huszadik század végéig vágyálom maradt, napjainkban pedig még nagyobb szakadék nyílik a nép és irodalom közt, hiszen a nép maholnap se színházba járni nem tud majd, se könyvet vásárolni, és a szellem napvilága egyre kevésbé ragyog majd be háza ablakán, hogy ne is szóljunk a hajléktalanokról, akiknek nyomorába semmilyen fény sem világít.

„Égbe a népet, pokolba az arisztokráciát!” – írta Petőfi másfél évszázada. A mai újburzsoáziát se kívánná máshová.

A TÁRCAK MARADANDÖSÁGA. Tárca és tárca közt igen nagy a különbség. Nagy Lajos írja válogatott elbeszéléseinek 1950-cs kiadása elé illesztett, rövid előszavában: „Az irodalomra szorító harc sem volt könnyű, a társadalom hatalmi tényezőinek ellenállásával kellett szakadatlanul küzdenem. Ez az ellenállás nem volt jól átgondolt és egyöntetű, s így, ha sok vereség is ért, novelláim mind megjelentek. Szinte különös például ez az eset: a *Jeremiádát* egy polgári lap közölte, az Esti Kurír.”

Hasonlóképpen jelentek meg Sándor Kálmán tárcái, elbeszélései is. „Mit nevet? Maga éhen fog halni!” – mondta neki fiatal korában barátja és mestere, az előbb idézett Nagy Lajos, aki pontosan tudta, milyen kilátástalan életkörülményeket teremt az az írói harc, amit ő maga és fiatal barátja vállalt. Tegyük hozzá: Sándor Kálmán szenzációs regénye, **A legsoványabb tehén észténdeje**, eredeti címén *Táti, hopp!*, már nem jelenhetett meg, Thury Zsuzsa díványába rejtve érte meg a kézirat a felszabadulást, írója pedig Dachauból tért vissza. (A művet eredetileg posztumusz kiadásként akarták megjelentetni Illyés Gyula előszavával, ez utóbbi mindmáig kézirat maradt.)

De a tárcaelbeszélések és a hosszabb novellák – Nagy Lajoséi és Sándor Kálmánéi – megjelentek. Nem biztosítottak megélhetést, írói ismeretséget. Kegyetlenül nehéz volt a megaláztatásokat vállalva baloldali írónak lenni, és itt legszívesebben nem folytatnám a mondatot a befejező *annak idején* szavakkal, illetve kijavítanám a mondat elején álló múlt időt.

Bertolt Brecht írja a kevésbé ismert írókról: „...néhányuk csupán ideje nem volt arra, hogy többet írjon, vagy hogy gazdagabban kifejtse tehetségét, esetleg pénze nem volt, vagy nem voltak kapcsolatai, vagy talán az idegekkel nem bírta. Mások a talpnyalás művészetében vallottak csődöt.”

Régi és mai napilapok tárcaelbeszéléseit olvasva gondolok erre. A feledésbe

jogosan merült és merülendő tárcák olvastán. Amikor nem az író eredendő tehetsége bomlik ki, alakítja a művet, hanem a lap igényei határozzák meg azt, milyen írás születik. A Nagy Lajos-i, Sándor Kálmán-i írói eltökéltség ritka. Nem hoz se pénzt, se rangot a jelenkorban.

„TITKOK.” „Betettem egy Leó Xylt-elbeszélést is a kötetbe, hadd tesszen valami a mai kritikusoknak” – mondta az ötvenes évek végén Sándor Kálmán. Gyanútlanul hittem neki. Húsz év múlva, amikor Wallesz Lucával találkoztam, értettem meg, hogy *A magányos férfiak faluja* című elbeszélést kései üzenetként, a hajdani szerelem emlékeként illesztette a *Díszes esküvő* végére.

Sándor Kálmán 1931-ben vette feleségül Wallesz Lucát, Wallesz Jenő újságíró és író, az Újság irodalmi rovatvezetője és Gyenes Gitta festőművésznő lányát, aki József Attila Lucájaként él tovább a magyar irodalomtörténetben. A házasságról hamar kiderült, hogy tévedés volt, csak az irodalom kötötte össze őket, más nem. Három év múlva Wallesz Luca hazaköltözött a szüleihez, 1937-ben hivatalosan is elváltak. Furcsa és tragikus együttélésük, illetve inkább együttműködésük sebét Sándor Kálmán szemérmes göggel rejtegette. Olyannyira, hogy valójában sosem írta meg. Szerelmüket elvesztő munkanélküli mérnökök, bolti szolgaként dolgozó orvostanhallgatók, szerelemre képtelen hivatalnokok, fáradt férfiak groteszk, kétségbeesett, szerelem utáni vágyakozásaiba, egy aberrált emberekről szóló novellába és az *Ártatlanok* című regénybe rejtette el vereségét. Novellákat írt egy furcsa, beteg, magányos férfiről, Leó Xyltről, aki minduntalan elutazik, de nem érkezik meg sehová, szabadulni szeretne magányától, de magányától nem szabadulhat, időnként találkozik egy lánnyal, aki egyszer azt mondja neki:

„Nem ismersz, Leó? ... 1923-ban ... egy cselédszobában laktál, és mindig néztél, valahányszor a lépcsőn találkoztunk. Én követtelek az utcán, egyszer kerestelek a lakásodon is, te ültél az üvegfal mögött, csendben, moccanás nélkül, mintha nem volnál otthon ... Szégyellted a cselédszobát... üvegfal kerítette el az előszobától.

– Mindig téged szerettelek – mondta akkor váratlan nyugalommal Leó Xylt, és magához ölelte a lányt. Érezte, amint remeg a karjában, és hajának illatát.

– Nem! – A lány vadul ellökte magától. – Nem igaz, csak úgy kitaláltam az egészet! Sohasem ismertem Önt, csupán emlékeztet valakire.”

Valójában nem a belső, hanem a külső világ érdekelte Sándor Kálmánt, ezért alakította át Leó Xylt-Sándor Kálmánt állástalan mérnökké *Az albérlő arcképe* című elbeszélésben, a testileg szinte jelen sem levő lányt, Leó Xylt szerelmét, a *Titkok* hősnőjét pedig egy vezérigazgató feleségévé. A *Titkokat* Wallesz Luca küldte el nekem, beszélgetésünk után: „Ezt a Kálmán nekem írta.”

Neki üzent halála előtt is, amikor utolsó elbeszéléskötetét régi írásával zárta. Nem a kritikusok véleménye érdekelte, övelük már régóta nem törődött.

OPTIMIZMUS. Számomra Radnóti Miklós utolsó verse optimista költemény. Az olvasó talán furcsállja ezt a megállapítást, hiszen miért volna optimista az a vers, amelynek kulcssorában a türelem halált virágzik. Sajnos kevesen értik azt, hogy a költészetben az optimizmus nem feltétlenül a jövőben való hit, bizonyosság szavakban való deklarálása. Radnóti verse egy rímtől optimista. „Sárral kevert vér szárad fülemben” – írja a költő verse utolsó sorában. Ettől a bravúros háromszótagos rímtől,

amelyben az *l* hang szavakon belüli helyzetének játéka is nyelvet ölt a halálra, optimista ez a vers. Aki ilyen rímmel tesz pontot utolsó verse végén, az nem akar meghalni. Ez a rím tiltakozás, életerő, harci kedv. És ez a vers attól csodálni való remekmű, hogy Radnóti mindezt nem mondja ki – egyetlen rím szóval jelzi.

Önző szempontból töprengök erről. Túl sokszor hallottam az elmúlt években, hogy pesszimista vagyok, hogy tisztességes ember ma nem lehet optimista, miért ez a sok keserűség. Kérem tisztelettel, vegyék végre észre, kedves olvasók, hogy amíg a költő játszik, keserűségét szeszélyes ötleteiben éli ki, szonettet ír vagy balladát, sor végén elválasztott szavú hexametert, mi több, sírverset önmagáról, addig nem akar meghalni, hanem azt közli, hogy igenis optimista, legalábbis a maga módján, hiszen vannak fegyverei: a furcsa rímek, van pajzsa és páncélja, mert pajzs és páncél a költői forma, amely olykor észrevétlenül is kimondja a kimondhatatlant, újféle harci eszköz az *intarzia*, amikor hol Arany, hol Csokonai szavát építi a költő saját versébe. Nem folytatom, nehogy Vajda János példáját kövessem, aki elégedetlen lévén az órála szóló korabeli kritikákkal, saját maga írt önmagáról kritikát.

Heine gúnydalt füttyörészett a szabadságharcok őrszemeként. A gúnydal optimista. A satíra hadat üzen a hazugságnak és a közhelyeknek, a satíra – legyen bármilyen kegyetlen is – azért optimista, mert még torzabb torzképet mutat a torzról, és ezzel azt követeli: változtassatok rajta. Vagy azt: gyűlöljétek a gyűlölni valót. A pesszimista költő nem játszik, elfelejti a formákat bánatában, nem szervezi erőit költői ellenállásra, álmodern módra unalmas. Csak azt ne higgyük, hogy a költészet feltétlenül kiáltvány (olykor persze az is lehet), hogy mindig *Nemzeti dal* (tévedés ne essék, Petőfi verse remekmű!), hogy mindig azzal kell véget érnie, hogy a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az ember öntött csillagát (ismét ne essék tévedés, József Attila verse is remekmű, éppen olyan súlyú, mint a „reménytelen” kései versek!), hogy mindig mozgósítania kell, és hogy a költők másra sem gondolnak versírás közben, csak egy unalmas iskolai ünnepélyre, ahol majd az ő versüket szavalja az eminens utókor.

Készült 500 példányban

**Ez a
437
példány**

**ISBN 963 650 774
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó a szerző

Felelős szerkesztő Tabák András

**960396 Tótfalusi Tannyomda, Budapest
Felelős vezető Nagy Lajos igazgató**

Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat
Megvásárolható az V. Honvéd u. 5., V. Mérleg u. 6., VI. Andrásy út 4;.,
XIII. Szent István krt. 26. és a XIII. Váci út 19. szám alatti
budapesti könyvesboltokban.
